

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“**

Магдалена Милкова Герева

**ТВОРЧЕСКА МОТИВАЦИЯ,
ПРОЦЪФТЯВАНЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ
ТИПОВЕ ПРИ ЛИЦА В ЗРЯЛА ВЪЗРАСТ,
ЗАНИМАВАЩИ СЕ С ИЗКУСТВО И
КУЛТУРА**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“**

Област на висше образование: *3. Социални, стопански и правни науки*
Професионално направление: *3.2. Психология*
Докторска програма: *„Педагогическа и възрастова психология“*

Научен ръководител: доц. д-р Кирилка Тагарева

Пловдив, 2022

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на катедра „Психология“ към Педагогически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, проведено на 28.11.2022 г. и съгласно заповед за отчисляване РД-21-1056 от 14.06.2022 г.

Дисертационният труд се състои от 235 страници, от които 205 страници основен текст, 13 страници библиография (включваща общо 171 източника, в това число 46 на кирилица и 125 на латиница), 16 страници приложения. В изложението са включени 63 таблици, 12 фигури, 16 схеми.

Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Психология“ на ПУ „Паисий Хилендарски“. Авторефератът е публикуван в сайта за развитие на академичния състав на университета.

УВОД

Креативността се възприема като една от фундаменталните предпоставки за позитивни емоции, духовно пробуждане и творчески постижения, които от своя страна биха могли да се отнасят и до усещането за психично благополучие и процъфтяване. И макар че търсенето на ключа към креативността е дело *ad infinitum*, настоящият дисертационен труд се присъединява към редицата от проучвания, изследвайки основни психологически механизми в профила на творческата личност - от една страна като дълбок и интимен процес, а от друга – като условие за обективация на креативния импулс и формирането на жизнена перспектива.

В хода на работата по темата се откриха някои изследвания върху закономерности във връзката между креативност и благополучие (Ryff & Keyes, 1995). По отношение на процъфтяването се взеха предвид проучвания в рамката на хедонистичния подход, но също и на евдемоничния - с корелации в контекста на намирането на смисъл в живота и пълноценната себerealизация.

Моделирането на инструменти за изследване на свързани конструкти позволява да се открият взаимозависимости, отнасящи се до природата на благополучието, неговите корени и предиктори, както и до екстраполациите му в различните фази на живота или с оглед на културни различия. В контекста на определението за креативност като *способност да се генерират нови и оригинални идеи*, в индивидуалното развитие може да се наблюдава процес на себеосъзнаване в различни области на изкуството и науката, което от своя страна да насочва житейската перспектива към позитивно развитие. Тази динамика позиционира конструкта креативност до логични връзки с благополучието и областите, позволяващи на индивидите да процъфтяват. Работата по предварителната подготовка на теоретичната част от дисертацията открие възможни обусловености между структурата на личността, мотивацията за творческа дейност и постигането на психично благополучие в зряла възраст.

Разкриването на евентуални зависимости и тенденции в експериментално изследване разширява перспективата за нови проучвания във фундаментални и приложни сектори на науката – психологията на развитието, педагогическата психология и образованието, психотерапията и арттерапията, психологията на изкуството. По този начин, натрупаните данни за същността на психологическите типове, креативността, мотивацията за творчество и процъфтяването, биха могли да се обединят в единна система за изследване механизмите на тяхното взаимосвързано функциониране с оглед на някои индивидуални аспекти, действащи в симбиоза със социални фактори.

Основният изследователски въпрос, който проучва дисертацията се отнася до комплексната природа на взаимовръзките между личностни черти, силата на творческата мотивация и степента на процъфтяване в зряла възраст.

Високата или ниска творческа мотивация могат да се дължат на определени характеристики на личността и нейните креативни способности като обусловят по този начин различна степен на процъфтяване. Процъфтяването, от друга страна, може да зависи както от характеристики на психологичния тип, така и от мотивацията за

творческа дейност, ценностните констелации или актуалната професионална ориентация. Към тези възможни взаимозависимости се подхожда през теорията за психологичните типове на Юнг, скалата за изследване на творческата мотивация на Пол Торанс и скалата за процъфтяване на Дийнър - в полето на позитивната психология.

Целта на настоящия дисертационен труд предполага разкриване на тенденции в креативното развитие и нивата на творческа мотивация, както и степента на процъфтяване и типовете личност при респонденти в зряла възраст. Проучването се концентрира върху възможните взаимовръзки между тези конструкти при представители на творческия сектор, активно занимаващи се култура и изкуство. Дисертационният труд съдържа два големи раздела – теоретичен и изследователски.

Обект на изследването са личностното и социално развитие на лица в зряла възраст, артисти – представители на творческия сектор, чиято желана професионална реализация и/или образование са в сферата на изкуствата и културата.

Предметът на изследването разглежда творческата мотивация, психологичния тип и процъфтяването като основни психологически механизми във функционирането на творческата личност. Тези потенциали в индивидуалния профил на твореца се анализират в контекста на развитието през зрелостта и с оглед на заниманията с изкуство в изследваната група – професионално или любителски.

За реализирането на емпирично изследване по темата на дисертацията се извърши съответния литературен обзор, концептуален анализ и синтез на теории и данни от проучвания, систематизирани са резултати от досегашни изследвания, предоставени са данни от сравнителни анализи в групите, съставляващи извадката, изложени са обобщения и насоки за бъдещи проучвания, както и приноси към изследваните области в теоретичен и практически план, и с оглед на българската реалност.

Организация на дисертационния труд и емпиричното изследване

Дисертацията е структурирана в увод, три глави и заключение. **Първа глава** синтезира теоретичната обосновка на проблема и съдържа три точки, които представят основните конструкти. В нея се разглеждат теоретични аспекти на творческата мотивация през няколко ракурса – креативност и мотивация, приносът на Пол Торанс в изследването на творческата мотивация, процесите на поток и креативност и връзките със състоянието майндфулнес, креативността в нейния практико-приложен контекст и като интегративен подход в психотерапията. На второ място е отделено пространство за теоретични въпроси, засягащи психичното благополучие и процъфтяването като негова най-висока октава. На трето се представят особености на индивидуалното развитие в зряла възраст в светлината на ключови теории за личността, психокултурните измерения на идентичността през зрелостта и хуманистичната перспектива за развитието като запазена територия за изява на креативност и достигната степен на психично благополучие. Специално внимание е отделено на теорията на Ото Ранк за разгръщането на креативния импулс в периода на зрелостта, както и на теорията на Карл Юнг за психологичните типове заедно с индикатора за тяхното измерване по Майерс-Бригс. **Втора глава** представя дизайна на емпиричното

изследване и неговите компоненти – цел, задачи, хипотези, профил на изследваните лица и инструментариум. **Трета глава** съдържа анализ и интерпретация на получените емпирични данни – социо-демографския профил на изследваните лица, анализ на резултати от прилагането на индикатора за изследване на психологичния тип МВТИ – форма G, анализ на данни от изследване със Скалата за творческа мотивация на Пол Торанс и Скалата за процъфтяване на Ед Дийнър. Направен е количествен и качествен анализ със съответните изводи, заключения и проверка на издигнатите хипотези. В приложенията са представени библиография и инструментите на емпиричното изследване.

ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

1. Креативност и творческа мотивация

Креативност и мотивация

Съществуват различни направления в теоретичното осмисляне на креативността. Съзидателният импулс за обновление се разгръща в личностната структура чрез процеса на осъзнаване на несъзнаваното (Юнг, 2016) като вътрешен процес със своя динамика в наративната матрица на жизнения път. Фокусът на много от изследванията през последните десетилетия са насочени към взаимодействието на креативността с конструкти като смисъл на живот, щастие, благополучие, продуктивност, самоосъществяване, междуличностни взаимоотношения (Simonton, 2003). Дълбинно и относително цялостно разбиране за конструкта креативност е представено чрез системния подход на Чиксентмихалий (Csikszentmihalyi, 1990, 1988), който се позиционира в широкия периметър от преплитачи се индивидуално-психологически и социални измерения.

Значителна част от психологическите изследвания върху творческия процес са посветени на неговите мотивационни измерения. Някои от тях разглеждат творческото поведение като заложено в човешката природа и достигащо висши етапи на самоактуализация в зрелостта. Друга група се ориентира към емпирични проучвания, изследвайки корелации на креативността с нагласи към неопределеност, пари, власт, социално признание или локус на контрола (Стойчева, 1994, 2003). Трета група изследователи подхождат индуктивно - предварително формулирани отличителни белези на творческата личност в последствие се идентифицират като предиктори за развитието на креативни нагласи, специфична мотивация и достижения (Torrance, 1990).

Творческа мотивация - приносът на Пол Торанс

Изследванията на Торанс показват, че високите стойности по скалата за творческа мотивация са индикатор за оригиналност, богатство на идеи, новаторство, активност при включване в творчески дейности, високо доверие в себе си и цялостно положително отношение към Аза (Goldsmith & Matherly, 1988). Подобно на Ото Ранк (Rank, 1978) и Виготски (Виготский, 1987), той разглежда творчеството в рамките на естественото взаимодействие на индивида с неговата среда. Според него, творческия процес може да присъства във всички области на живота – изкуството, науката, ежедневната дейност или човешките отношения (Torrance, 1974).

Торанс (Torrance, 1979) предлага трикомпонентен модел за изследване на креативността. Според него тя е резултат от високо равнище на развитие на творчески способности, наличието на творчески умения и компетентност и творческа мотивация на личностно ниво. Той изследва високото равнище на творчески постижения като синхрон на уменията и посветеността на задачата, които са следствие от постъпателното разгръщане на творчески способности. От друга страна, връзката е двояка, тъй като хората, които притежават висока творческа мотивация и способности, трябва да овладеят съответните умения, за да постигнат видими резултати в своята област. И трето, творческите способности и умения се нуждаят от силна творческа мотивация, за да се материализират в творчески резултат или продукт.

Пол Торанс създава скалата за творческа мотивация въз основа на изследвания с научни работници, при които творческата мотивация корелира положително с продуктивността и високото равнище на цялостната им научна дейност. Изследваните студенти с по-високи стойности по скалата за творческа мотивация показват голям диапазон в изразяването на идеите си, оригиналност и новаторство, неортодоксални нагласи в научните си търсения, те са активни и отворени към комуникация с външната среда. Творческата мотивация също така е значимо свързана с личностни характеристики, които стимулират интелектуално познание и съвършенство, абстрактно мислене и склонност към разрешаване на проблеми, продължителни усилия и постоянство в действията, загриженост към другите, склонност към саморефлексия и интерес към собствената психична реалност, интроверсия. Според него, творческата мотивация се включва в структурата на личността не само като елемент на мотивационната сфера, но и чрез връзки с нейната когнитивна организация и цялостно функциониране (Torrance, 1990).

Поток, майндфулнес и креативност

Един от най-цитираните изследователи на креативността и щастието е Михай Чиксентмихалий, чиято концепция за наличието на „поток“ се опитва да обясни сложния вътрешен механизъм на един процес, който според него стои в основата на чувството за щастие и е безспорен белег за наличието на творчество (Csikszentmihalyi, 1990; Стаматов, 2015). От своя страна, Янакиев (Janakiev, 2016) разкрива в пълнота динамиката на екстремната концентрация в поток, обръщайки внимание на връзката между това явление и други процеси, изучавани от позитивната психология.

Според Чиксентмихалий измеренията на потока са характерни за творческия процес и не са равностойни на състоянието щастие, което настъпва след като излезем от пределната концентрация и получим усещането за израстване и вътрешен подем (Janakiev, 2016). В своята статия, Янакиев предвижда развитието на невротехнологиите в процесите на диагностика и стимулиране на креативността. Той критикува метода за анализ на преживяванията на Михай Чиксетмихалий, тъй като според него по този начин хората са принудени да излизат от потока, за да дават обратна връзка на изследователя, а това предизвиква раздразнение или нериятно чувство.

Преживяването на поток, катарзис, позитивна емоция или увлечението в някакво креативно занимание може да предизвика целителен ефект чрез ангажирането на индивида в един процес на създаване на смисъл след преживяване на непознати,

негативни или травмиращи събития. Например, писането като творческа дейност може да постигне инсайт за случващото се, създава възможности за себеизразяване, разрешаване на проблем, себеосъзнаване и по-добра ориентация във вътрешния свят на индивида (Sexton & Pennebaker, 2009).

Близко до състоянието поток е състоянието майндфулнес, което се свързва и с темата за психичното благополучие. Западната традиция предпочита да интерпретира майндфулнес, използвайки концепцията за т.нар. проактивен майндфулнес (Бакрачева, 2020) като инструмент за намаляване на стреса и повишаване на усещането за благополучие. В изследванията си Бакрачева застъпва идеята за „насочената осъзнатост“ в когнитивен, емоционален и поведенчески план, като техника за концентрация върху настоящия момент. Според нея майндфулнес води след себе си високи нива на удовлетвореност, самооценка, позитивен афект, емпатия, изживяване на повече удоволствие и чувство за осмислен и реализиран живот.

Майндфулнес се комбинира с практикуването на различни видове изкуства, телесно ориентирани практики, както и с преизграждащи методи за интервенция. Тази техника е елемент от различни видове кратка терапия, и същевременно инструмент за разрешаване на вътрешни конфликти, стимулиране на творческото въображение, интензивна релаксация и разплитане на комплексни индивидуални казуси.

Креативността като интегративен подход в психотерапията

Психичното здраве и психичното благополучие са двете страни на един и същи проблем - оптималното ниво на реализация на физически и психически здравия човек. Коректно е да се отбележи, че все по-често в терапевтичната практика, освен техники за развитие на креативността, се интегрира и специализиран модул, насочен към придобиване на усет и умения за разпознаване, претълкуване и преодоляване на болестотворни тенденции в индивидуалното развитие.

Например, психодраматичните техники и днес са широко използвани при интервенции в управлението и мениджмънта, образованието и институционалния живот на модерните общества. Един от първите представители на този терапевтичен подход е Джейкъб Морено, който подобно на Ото Ранк, в началото на миналия век също използва правилото „тук и сега“ и застъпва тезата (в различен от фройдисткия контекст), че думите са само код и символ. Концепцията на Морено предполага различно отношение към фигурата на пациента - като котерапевт, а не като „жертва“ на помагачия, с което и превръща своята теория за спонтанността в теория на действието. Според него работата със социалното обкръжение е толкова необходима, колкото и индивидуалната терапия с пациента (Морено, 1994). Той разработва един дълбоко етичен подход с акцент върху връзката с общността - подход от ключово значение за цялата му философска система. Морено се насочва към осмислянето на системната ориентация в психотерапията - една амалгама от креативност, спонтанност и емоционална инвентаризация, чрез които да достигне до корените на въображението и интуицията, пресичайки индивидуална и групов активност.

Един от съвременните представители на хуманистичната парадигма в психологията и културалната психотерапия е Носрат Песешкиан, който дефинира основните стъпки в метода си въз основа на натрупан клиничен опит с пациенти и

общности, принадлежащи към различни култури. Отправна точка в терапевтичния процес, според него, е едновременното осъзнаване на единството и контраста в проявленията на актуалната проблематика – индивидуална и/или семейна. Безспорният принос на краткосрочната терапия на Песешкиан събира в себе си транскултуралния прочит на симптомите и използването на образни картини от световното литературно и културно наследство за постигане на по-ефективен контакт и взаимно разбиране в процеса на постепенното разгръщане на перспективата. Петте стъпала в рамковия модел на позитивната психотерапия и вплитането на различни теоретични и практически направления в работата с конфликтогенезата изграждат интегралния профил на метода като инструмент за реструктуриране на личностната перспектива и самопомощ, и всъщност - като терапия, активираща креативната спонтанност на клиента.

2. Психично благополучие и процъфтяване

Определенията за *щастие* и високо *качество на живот* се приемат като близки и дори заменящи благополучието, което е опит за разграничаване от медицинските термини и разбирания за здраве и благополучие предимно в биологичния смисъл. В изследването на проблема се открояват две големи направления: за хедонистичната перспектива благополучието се дефинира от баланса на положителен и негативен афект и удовлетворението от живота (Bradburn, 1969; Diener, 1984), а при евдемонията - говорим за съвкупното действие на черти и нагласи, насочени към реализиране на личностния потенциал.

Хедонистична перспектива

През миналия век хедонизмът е изследван от Bradburn (Bradburn, 1969) предимно като търсене и намиране на баланс между положителните и отрицателните афекти. Според него „...един индивид може да има високи нива на психично благополучие до степен, в която има превес на положителните над отрицателните емоции, и ще има ниски нива на благополучие, когато негативните афекти надвишават положителните“. Той изследва различни корелации – положителните емоции се свързват със степента на ангажираност със средата и наличието на интерес и любопитство към света, докато отрицателните често са зависими от притеснения за здравословното състояние на индивида. Така цялостното благополучие на организма зависи от балансирането на комплекс от позитивни и негативни вътрешни състояния.

Съвременният хедонистичен подход се анализира в множество изследвания. Диси и Райън (Ryan & Deci, 2001) определят три компонента в своя модел – преживяването на високи нива на положителен афект, наличие на ниски нива при отрицателен афект и висока степен на удовлетвореност от живота. Първите два компонента са афективни, а третият - когнитивен. Моделът на Ед Дийнър (Diener, 1984) за субективното благополучие, включващ три компонента - чест позитивен афект, рядък негативен афект и удовлетвореност от живота е съпоставим с вижданията на Мартин Селигман (Seligman, 2010) и неговите разбирания за автентичното щастие и модела PERMA; с модела за психично благополучие на Каръл Риф (Ryff, 1995) и с

възгледите на Кори Кийс (Keys, 2002) за процъфтяването, където се срещат психично и социално благополучие.

В този контекст е необходимо да се открие приноса на Мартин Селигман. Той формулира 3 нива на щастието – удоволствие, ангажираност и осмисленост, които се превръщат в „добър живот“ (Seligman, 2011), ако са налице няколко аспекта, познати в научната литература с акронима PERMA (Positive Emotions, Engagement, Relationships, Meaning, Accomplishments). Особена тежест в процеса на постигане на благополучие, той придава на двата показателя Отношения/Relationships и Смисъл/Meaning. Основателят на позитивната психология успява да обедини хедонистичното и евдемоничното в теорията за благополучието, използвайки субективни и обективни подходи в изясняването на комплексния му характер. Селигман извежда необходимостта от активни усилия на индивида в динамичния процес на взаимодействие между обстоятелствата, поведението на личността и нейните психологическите ресурси, и в крайна сметка определя благополучието като активен процес.

Евдемоничен подход

Евдемоничното благополучие се разпознава в различни характеристики, за които се смята, че представляват т.нар. психично „процъфтяване“. Според психоанализата и екзистенциално-хуманистичните парадигми, това е състояние на удовлетвореност, което възниква, когато даден индивид умее да балансира и дава израз на всички позитивни и творчески аспекти на своята личност. Ерих Фром застъпва идеята, че високи нива на благополучие постигат тези, които използват способностите си, за да реализират своя вътрешен потенциал. Карл Роджърс изследва евдемоничното благополучие в концепцията на пълноценно функциониращата личност, където отвореността към познания, доверие в себе си, автономност и екзистенциална пълнота са налице. Според Райън и Диси (Ryan & Deci, 2000; Ryan, Huta & Deci, 2008), в основата на самодетерминиращата теория и себеосъществяването - като централен аспект на благополучието, е необходимо да се удовлетворят три базисни и универсални потребности – от автономия, компетентност и свързаност с другите.

Корените на евдемонията и изследването на стремежа към съвършенство и пълноценна реализация на личностния потенциал адресират гръцкия идеал за самопознание и отговорността да бъде претворена в живота автентичната същност на човека (Ryff & Singer, 2008). Това е смисловата линия, която разгръща Каролин Риф, дефинирайки благополучието с помощта на 6-те аспекта на самоактуализация: автономност, личностен растеж, самоприемане, смисъл на живота, овладяване на средата и позитивно свързване с другите. Нейният модел се допълва от изследванията на Кийс (Keys, 2002), благодарение на още една дименсия – социалното благополучие с параметри: социално приемане, социален принос, социална цялост и социална интегративност.

Евдемония, мотивация и социокултурни аспекти на благополучието

Изследователите откриват дълбоки връзки между евдемоничния подход, пълноценната реализация в социума и намирането на смисъл в живота. Щегер (Steger,

Oishi, & Kesibir, 2011) определя понятието смисъл като „степеня, до която хората разбират, осъзнават или виждат значимостта на своя живот, наред със степеня, до която приемат, че има цел, мисия или всеобхватност на съществуването им“. Наред с по-общия и универсален смисъл има и специфичен, индивидуален такъв, а комбинацията между двете измерения изпълва с по-голяма пълнота конструкта през различните етапи от жизнения път.

Самодетерминиращата теория на Райън и Диси (Ryan & Diener, 2000) поставя в центъра понятието „себerealизация“. Според авторите, високата вътрешна мотивация е свързана с удоволствието от постигнатите резултати, което е всъщност удоволствие от процеса на функциониране и активността сама по себе си, в комбинация с удовлетворяването на потребността от автономия. Така стабилната вътрешна мотивация в синхрон с вътрешния локус на контрола позволява на хората да изпитват удоволствие от равнището на своята компетентност и самоефикасност, но най-вече им позволява да осъзнаят поведението си като вътрешно съгласувано и мотивирано.

Развитието на концепциите за социално благополучие насочва към търсене на връзки между различните домейни на живота – напр. работно място, семеен живот и добруване. В някои български изследвания, темата се разглежда като „постигане на вътрешни цели - създаване на позитивни взаимоотношения, личностно израстване и предаване на натрупания опит на членовете на общността“ (Ганева, 2010, с.87). Диференцирането на социалния елемент е важно, тъй като в редица проучвания той се посочва и като предпоставка за благополучие и хармония във вътрешния свят на индивида.

Мултидисциплинарни анализи публикуват данни за щастливите хора като успешни в своите начинания по отношение на брака, приятелството, доходите, представянето на работното място, здравето (Lyubomirsky, King, & Diener, 2005). В изследването си Соня Любомирски, Лора Кинг и Ед Дийнър предлагат концептуален модел за верифициране на тезата, че не само успехът прави хората щастливи, но също така и последващите позитивни ефекти също могат да са причина за високи постижения.

Чувството за социална принадлежност и приемане от страна на значимите други са в силна корелация с психичното благополучие, тъй като те действат като важни буфери срещу стрес, тревожност, изолация и депресия. Български изследвания върху интервенции в областта на постигането на по-високи нива на благополучие се свързват с т.нар. терапии за благополучие, които са модул в когнитивно-поведенческата парадигма и имат за цел да минимизират стреса, генерализираната тревожност и депресията (Занкова, 2012, с. 43). За такива „позитивни психологически интервенции“ говорят още Син и Любомирски – според тях те са необходими, за да се отключи по-нататъшно оптимално и позитивно развитие на личността, свободна от стрес или негативни преживявания (Sin & Lyubomirsky, 2009).

Ергюл Таир и Калина Попова (Таир и Попова, 2017) изследват функционалните ценности като фактор за психично благополучие и процъфтяване. Техните изводи показват, че са налице слаби до умерени позитивни връзки между функционалните ценности и удовлетвореността от живота, но тези връзки в значителна степен се дължат

на асоциациите на жизнената удовлетвореност с психосоциалното благополучие. Значима, обаче, според изследователите е ролята на нормативните ценности.

Феноменът процъфтяване като най-висша октава на благополучието

Изследователите на процъфтяването се обединяват около съвместното въздействие на хедонистични и евдемонични тенденции в теорията за благополучието, при едновременното действие на краткосрочни и по-дълговременни фактори, изграждащи позитивни емоции и удовлетворение от създаването на възнаграждащи и доверителни взаимоотношения с хората при едновременно поддържане на висока самооценка за нивата на лична компетентност и осмисляне на житейската перспектива.

Кори Кийс (Keyes, 2002) въвежда и прилага „операционално решение за психичното здраве като синдром със симптоматика от положителни чувства и позитивно функциониране в живота“. Моделът за процъфтяване на личността (Keyes, 2007) включва положителни емоции (позитивен афект, щастие и удовлетвореност от живота), положително психично функциониране (себеприемане, личностно израстване, овладяване на средата, автономия, позитивни връзки с другите) и положително социално функциониране (социално приемане, социална актуализация, социален принос, социална кохерентност и социална интеграция).

Настоящият дисертационен труд се концентрира върху група изследвани лица с ясен артистичен профил, при което се допуска, че скалата за процъфтяване на Дийнър е адекватния инструмент в така предложения дизайн на проучването. Първоначално той я определя като мярка за „психосоциално благополучие“, и едва по-късно я именува като скала за „процъфтяване“ (Diener et al., 2009b). Скалата обединява идеите за благополучието, произтичащи от хуманистичната традиция и позитивната психология - цели в живота (Ryff & Keyes, 1995; Seligman, 2002), позитивни и подкрепящи взаимоотношения (Ryan & Deci, 2000; Ryff & Keyes, 1995), ангажираност и интереси (Ryff & Keyes 1995; Seligman, 2010), компетентност (Ryan & Deci, 2000; Ryff & Keyes, 1995) и др. При създаването ѝ се вземат предвид и други изследвания: теориите за социалния капитал като основа за благополучието на обществото; качеството на социалните взаимоотношения с акцент върху потребността да се подкрепят другите хора и оптимизма като значим фактор за здравето и оптималното функциониране на личността (Scheier & Carver, 2003; Seligman, 2008). По този начин, Дийнър предлага нов интегративен модел за „процъфтяване“ чрез кратка скала, в която се преплитат няколко направления при изучаването на психичното благополучие и значимите жизнени сфери (Diener et al., 2009b). Желязкова-Койнова (Желязкова-Койнова, 2014) адаптира за българска популация скалата за процъфтяване на Дийнър и разкрива, че получените резултати не се влияят от възрастовия период в живота на човека.

В изследване на Маргарита Бакрачева (Бакрачева, 2020) се потвърждава частично очакването за това, че процъфтяването е свързано и се влияе от състоянието майндфулнес като диспозиция, емоционално и когнитивно насочено себеосъзнаване и цялостна нагласа, както и от дисфункционалното мислене, самооценката и оптимизма. Доказва се, че процъфтяването е по-високо при оптимистичен поглед върху значимите

жизнени сфери, при нагласа и поведение на осъзната насоченост, наличието на активни копинг стратегии, управление на стреса и висока самоефикасност.

Съвременните разбирания за процъфтяването разширяват обсега на евдемоничното благополучие, обхващайки и сферата на изкуствата и тяхното използване в различни медицински тренинги и в психотерапията като цяло (Lomas, 2015). Ломас изследва мястото на арттерапията и изкуствата като интегрална част от позитивната психология, тъй като според него има достатъчно изследвания, потвърждаващи приемането на артистичната изява и преживяване като средства за повишаване на удовлетвореността и процъфтяването. Според него четири от изкуствата могат да се обозначат като „позитивни изкуства“ – визуални изкуства, музика, литература и драма.

Наскоро публикувано българско изследване разкрива пътищата за постигане на процъфтяване (Бакрачева, 2020). Съгласно получените резултати, фокусът е върху усвояването на индивидуални механизми като: *проактивни копинг стратегии*, осигуряващи автономност, компетентост и свързаност; *активна нагласа към приемане* - за повече адаптивност в социалните взаимоотношения заедно с постигнато по-високо осъзнаване и пластични нагласи към предизвикателствата; и *майндфулнес нагласата* като насочена себerefлексия в процеса на активно приемане на емоционално, когнитивно и поведенческо ниво.

3. Личността в зряла възраст. Психологични типове по К. Г. Юнг

Периодът на зрелостта – идентичност, кризи, индивидуация

Ерик Ериксън вижда прехода между отделните етапи на развитие като процес на благополучно разрешаване на криза. Той отчита широкия социален контекст и значението му за конструирането на идентичността. Според него, зрялата и конгруентна идентичност е тази, която позволява на индивида да постигне и поддържа баланс между предизвикателствата на външния свят и потенциалите на Аза. Бакрачева споделя данни, доказващи, че откритостта към нов опит в зряла възраст е фактор за постигане на гъвкавост в преформулирането на идентичността, което всъщност е един непрекъснат и цикличен процес (Бакрачева, 2009).

Според Левинсън, задачите на зрялата личност са няколко: свързване на мечтите с реалността, поддържане на духовността, развитие на Аза, професионално самоосъществяване, изграждане на интимни отношения – трайна връзка, собствено семейство, грижа за деца (Levinson, 1986). Той развива тезата за т.нар. „психична интеграция“ през зрелостта, при която съществува когнитивна, емоционална и поведенческа сложност, а линията на преминаване от един етап към друг става постепенно и с транзитивни периоди.

Вейлът анализира средната зрялост като период, в който човек се занимава основно със своята индивидуалност, реализирайки върхови способности и ресурси. При прехода към късна зрялост се отчитат успехите и неуспехите, при което човек преминава към следващия стадий. В този контекст, индивидуалните различия предполагат различен адаптивен потенциал и стратегии за справяне със стреса, както е посочено в изследването на Вейлът (Levine, 1979).

В този ред на мисли се откроява и тезата на Джефри Арнет, който предполага, че възрастта 18-29 г. е "различен период", наречен от него *възникваща зрялост*. Според него това е период с психосоциален мораториум до 30 годишна възраст. Както и Вейлът, Арнет предполага наличието на криза или дистрес на идентичността. Българско изследване прави извод относно способността на младите възрастни да развият устойчиви нагласи за саморефлексия (Папазова и Александрова-Караманова, 2018). Проучването регистрира наличието на отрицателни емоции, тревожност и дезадаптивното поведение, които могат да прераснат в дистрес на идентичността във възникващата зрялост, произтичащ от прекомерна и/или продължителна несигурност и от усещането, че индивидът не е в състояние да интегрира личностни пластове в последователна и кохерентна структура.

Интересни резултати получава Тагарева, която включва в изучаването на психичното благополучие при юношите три допълнителни скали: „афективен баланс, осмисленост на живота и човекът като открита система“ (Тагарева, 2016, 76-101). Според нея, именно скалата „осмисленост на живота“ може да даде индикации за стабилната динамика във формирането на зрялата идентичност. Потвърждава се изводът на Каролин Риф, според която през периода на ранната зряла възраст хората по-често се фокусират върху самопознанието, повишаване на компетентността и самоприемането, докато на по-късен етап вниманието се насочва към усвояване на методи за позитивно справяне с промените (Ryff, 1989). Според Риф, психичното благополучие в средна зряла възраст е надежден предиктор за здраве и позитивна промяна в по-късни стадии на съществуването (Ryff, 2018).

В настоящия дисертационен труд са представени и идеите на Юнг, Маслоу, Роджърс, Фром и Франкъл, които акцентират върху процеса на индивидуация и пълноценното разгръщане на личностния потенциал. Като цяло хуманистичната традиция разтяга времевата перспектива през зрелостта и залага на непрекъснатия еволюционен процес в конституирането на идентичността. В теоретичната част на дисертацията се представя и наследството на австрийския психотерапевт Ото Ранк, който още в най-ранните години на развитие на психологията като наука обвързва динамиката на формиране на зрялата личност с креативния потенциал и неговото значение за достигането до върхови форми на себerealизация и творчески постижения.

В контекста на теорията на Ериксън, Адлер и Лифтън (Lifton, 1961, Adler, 1977) полемизират върху динамиката на мултикултурната идентичност, която определят като дифузна. Според тях конфигурацията от лоялности и идентификации се движи в един постоянен поток и границите са винаги свободни, което от своя страна би могло да създаде „поле“ от разнородни стимули и взаимодействия, а от там да се стигне до състояния на фрустрация поради наличието на смущаващи, противоречиви или неразбираеми външни послания. Личността с мултикултурна идентичност нерядко е изложена на голям стрес и загуба на чувството за автентичност, поради множеството роли и състояния, към които е принудена да се адаптира. От друга страна, обаче, тя придобива черти и опитности, чрез които може успешно да упражнява ролята на фасилитатор и катализатор в общуването между различни култури.

Хуманистичната перспектива и темата за креативността като фундаментален импулс за развитие и усъвършенстване

В началото на миналия век психолози и терапевти се ориентират към активна изследователска и практическа дейност по отношение методите за усъвършенстване на личността в зряла възраст. Създадени в периода на интензивната индустриализация след Втората световна война, знаците за развитието на психологията концепции поставят на пиедестал човека с неговия позитивен заряд и потенциал за креативност и щастлив живот. Благодарение на хуманистичната психология и мощното развитие на науката в средата на миналия век, учени от различни направления продължават и до днес се вдъхновяват от наследството на големите имена, представени в теоретичната част на дисертацията.

Погледът към личността през перспективата на здравето, а не на болестта води Гордън Олпорт към една концепция за здравата личност, която според него (Шулц, 2004) е насочена към разширяване и свързване на Аза с външния свят, към поддържане на пълноценни и дълбоки отношения с другите, както и развитие на насоченост към значими каузи. Той изтъква факта, че в позитивно развиващата се личност е заложена дълбока мотивация и стремеж към разнообразие, развитие, нови способности и посвещаване на общовалидни идеи, което от своя страна обогатява идентичността, повишава емоционалната стабилност и стремежа към култивиране на емпатия, развива себеусещане за зрялост и обективност в динамично развиващия се свят. Според Олпорт, в структурата на личностните пластове се интегрират целенасочено развиваните таланти и професионална компетентност, които създават солидна основа за балансирано и здравословно отношение към себе си и света.

Основателят на клиенто-центричната терапия Карл Роджърс разработва своята система (Роджърс, 2018) с респект към правото на клиента да бъде лечител на самия себе си. В основата на успеха на Роджърс е неговото философско разбиране и подход към личността, за която най-важно трябва да бъде какво става *сега*, а не какво е било *някога*. Според него, в перцептивния опит на всеки човек лежи и ключа към неговото добруване, и макар да има големи индивидуални различия, Роджърс смята, че съществува една универсална базисна мотивираща сила – стремежът към *самоактуализация*. Той формулира няколко черти на пълноценно функциониращия човек, за който личностното развитие е непрекъснат процес с ориентация към бъдещето. Според него, това е сравнително болезнено преживяване, защото индивид, който е потопен в пълния обхват от емоции развива по-висока чувствителност. Тези хора са самите себе си, те не се крият зад маски и имат куража да развият стремеж към себепознание и усъвършенстване.

Втората световна война оставя дълбок отпечатък върху психиката на друга забележителна фигура в психологията - Ерих Фром. Той разработва концепцията си за индивидуалното развитие като непосредствено зависимо от социо-културната ситуация. Започнал като ортодоксален фройдист, Фром постепенно развива теория за личността, според която не е възможно да се разбере отделния човек, без да се анализира едновременно миналата и сегашната структура на обществото (Фром, 2001). Културата, според него, благоприятства или пречи на позитивното развитие, затова Фром застъпва позицията, че психичното здраве зависи от начина, по който обществото

задоволява човешките потребности. Болното общество създава у своите членове враждебност и недоверие и спира развитието на индивидуалния Аз. Здравото общество, от друга страна, позволява на хората да са продуктивни, да се реализират творчески, да се усъвършенстват. Според него всеки човек притежава вроден стремеж към емоционално здраве и добруване, вътрешна насоченост към продуктивен живот, хармония и обич, а незадоволяването на тези потребности би могло да доведе до болест, невроза или ирационално поведение.

С голяма популярност се ползва концепцията за самоактуализиращата се личност в теорията на Маслоу, която се отнася предимно до тенденции в средна и късна средна възраст (Маслоу, 2018). Според него, до настъпването на този жизнен етап в индивидуалното развитие, личността е все още неустановена, идентичността търсеца, а някои базисни потребности незадоволени – потребността от любов, от принадлежност и сигурност. Доста по-различна от тази на Маслоу е отправната точка, от която тръгва в идеите си Виктор Франкъл. Създавайки логотерапията въз основа на опита си от немските концентрационни лагери, той вижда психичното здраве като следствие от *волята за смисъл* (Франкъл, 2011). Ключови за зрелостта са трите основни пункта в теорията му: *свобода на волята, воля за смисъл и смисъл на живота*. Франкъл описва зрялата личност като човек, който е свободен да избира, но е и отговорен за действията си, има вътрешен локус на контрола, открил е смисъл на живота си и съзнателно го претворява. В основата на създанието е творчеството и продуктивната дейност, които според него са върхова форма на себеизразяване. Житейският и философски поглед на Виктор Франкъл разкриват мисията на зрелостта като преживяване отвъд собствената реалност, тя преодолява и най-дълбоките травми и въпреки това се грижи за екзистенциалните проблеми на други хора.

Ото Ранк – креативния импулс и развитието на личността

Наслагването на исторически епохи, както и философски и естетически подходи в теорията за развитието на Ото Ранк маркират фундаментално неговите разбирания за същността на човешката природа и творческата личност. Той дефинира *волята* като централно понятие в теория си, благодарение на темите за страха и вината като точка на разгръщане на творческия импулс в естествения процес на самоизцеление – едновременно причина и резултат от терапията (Rank, 1978). Дълбоко повлиян от естетиката на Шопенхауер и далеч от биологичния подход, Ото Ранк развива психологическа теория за човека, отчитайки непосредственото възприятие и експресивния опит, креативния импулс и надмогването на болката, но също и проникновеното разбиране за преживяването *тук и сега*. С енциклопедичен размах, в „Изкуството и твореца“ (Rank, 1989), Ранк представя дълбок и изчерпателен анализ върху креативността и личностното развитие като паралелен процес. И Ранк, в противовес на Фройд, и Шопенхауер издигат на по-високо стъпало ирационалното и волята за съзидание за сметка на интелекта и рационалната преработка на реалността с нейните симптоми, неврози и илюзии. В „Истина и реалност“ (Rank, 1978), Ото Ранк интерпретира феномена воля като интензивно състояние на преживяване, в което разполагаме едновременно ирационалното, спонтанното и двойственото. Според него, именно обединяващата сила на волята е тази, която отговаря на вечната креативна

дилема за съвместното съществуване на различията както в самия индивид, така и в общуването му с околните и света (Rank, 1989).

В разрез с психоанализата, от която първоначално е дълбоко повлиян, Ранк прокарва идеята за отглеждането на способността да се разделяме с деструктивни мисли, чувства и поведения. Поради тази причина, психотерапията, според него, трябва да подкрепя „освобождаването от първоизточника“ и креативната експанзия на личността. Далеч от фройдисткото разбиране, за Ранк тази динамика няма връзка с либидото и сексуалността и съществува независимо от тях. Ото Ранк вижда ролята на универсалната духовна същност като първооснова за разгръщането на творческия процес в зрялата личност – за него тя е автентичен волеви акт на личността, позволяващ да се манифестира вътрешния стремеж към духовното безсмъртие на твореца (Rank, 1989). Психологията на Ранк е немислима без своя културно-антропологичен контекст. Според него, всеки личностно значим акт на творческа воля се конституира в рамките на конкретен артистичен стил, епоха и изкуство, но остава безсмъртен в духовните си измерения.

Креативност и воля – ключови понятия в теорията на Ото Ранк

Ото Ранк определя като централно понятието *воля*, чиято най-пълна дефиниция се открива в един от последните му трудове: „*Автономна вътрешна организираща сила в структурата на индивида, която не представлява някакъв определен биологичен импулс или социален нагон, а фактор, конституиращ творческата изява на интегрираната личност, и като такава, разграничаваща един индивид от друг. Тази индивидуална воля, обединяваща и балансираща импулсите и тяхното потискане, има решаващо значение за човешкото поведение. Нейната двойка функция като активизираща и същевременно възпираща сила, свидетелства за парадокса, съгласно който волята може да се прояви творчески или разрушително в зависимост от индивидуалната нагласа към самия себе си и живота като цяло.*” (Rank, 1958).

Да приемеш волята си, според него, означава да се ангажираш с мощния вроден импулс за живот. Ранк формулира тезата за развитието като процес на постоянно и творческо конструиране и реконструиране на жизнената перспектива, на волята да се отделиш и осъзнаеш като индивидуалност или да се обединиш с другите, с общността, с определен социален или културен кръг (Rank, 1978). Ото Ранк застъпва тезата, че творческата реакция успява да преодолее травмата чрез концентрираното усилие при продължаваща във времето креативна дейност. Така за разлика от Фройд, Ранк търси причината за неврозите в специфичния начин, по който индивидът реагира на травмите от миналото (Rank, 1989), а не просто в емоционално обогатените спомени за тях. Теорията на Ото Ранк представя една философска, но и дълбоко личностна парадигма за възникването и развитието на зрялата творческа личност отвъд лимитиращи нагласи и саморефлексии.

Стъпвайки върху тази основа, той построява възгледите си за процеса на индивидуалното развитие като го свързва с вътрешно и външно детерминираната динамика на индивидуалната воля. Тя е усилие за извоюване на автономност, отчитащо едновременно рационалното и ирационалното в структурата на личността - усилие, необходимо за създаването на вътрешна съгласуваност между съперничаещи си

тенденции, които могат да стимулират творческа интеграция и цялостност. Според него, творческата дилема е предизвикателство в процеса на овладяването на базисния вътрешен импулс за въдворяване на хармония чрез осъзнато упражняване на волята.

Теория за психологичните типове на Карл Юнг и MBTI Type Indicator

Юнг създава теория, различна от всички формулирани до онова време и развиваща се встрани от класическата психоанализа. Неговият идеал за здраве се основава върху процеса на интеграция на безсъзнателното и сянката (Юнг, 1991). Благодарение на наблюдения от практиката, както и на изучаването на наследството на древни цивилизации, митове, легенди, символи, той построява теорията за колективното безсъзнателно, откъдето, според него, човек черпи интуитивно знание за миналото на човечеството и неговите вярвания, за духовността и закономерностите в развитието. По този начин Юнг извежда своя подход към личността и нейното израстване: придобиването на контрол от страна на Аза върху безсъзнателните сили и тяхното дълбинно разбиране и приемане. Именно тази интеграция на подсъзнателното е наречена от него с термина „индивидуация“ - процесът на формиране на Аза.

Юнг ръзгръща теорията за психологическите типове (Шулц, 2004) с отправна точка двете основни ориентации на личността – екстраверсия и интроверсия, към които в последствие добавя и функции, свързани с отношението към света – рационални (мислене и чувстване) и ирационални (усещане и интуиция, сетивен и несетивен опит). Той е първият, който удължава перспективата на личностното израстване и смята, че най-критичната трансформация настъпва между 35 и 50 годишна възраст като за разлика от Фройд не придава такава тежест на периода на детството без, разбира се, да отрича, че Егото започва да се развива именно тогава. Според него най-важният цикъл на съзряване е през ранна зряла възраст, когато разрешаваме основните си задачи – професионално утвърждаване, формиране на партньорства, създаване на семейство – преобладаваща е екстравертната нагласа. Юнг вижда периода около 40-та година като критичен в контекста на първите депресии и радикални промени, свързани с равносметка около професията или личните взаимоотношения. Според него, в този период възниква потребността от ново осмисляне на живота и ценностите, които ръководят личността, и ако е необходимо, пренасочват енергията в друга посока.

В теорията на Юнг (Юнг, 1991), именно зрелостта е периода, в който настъпва „детронирането“ на персоната - осъзнатият Аз придобива достатъчно увереност, за да се заяви и продължи напред при пълноценна интеграция на *анима* и *анимус*. Авторът изтъква важността на приемането и освобождаването на архетипите, чиято сила може да се превърне в мощен креативен импулс. Според Юнг зрелите и здрави хора са толерантни, човечни, състрадателни, открити за всякакъв опит, включително собствения психологически опит в процеса на индивидуация. Формулираните от Юнг психологически типове (Юнг, 2016) се съпровождат от различни функционални стилове с приложими рационални и ирационални тенденции. В тази посока са изследванията на Изабела Майерс и Катерина Бригс, които операционализират (Myers, 1978) теорията, създавайки индикатор (Mayers-Briggs Type Indicator или MBTI), първоначално апробиран с ветерани от Втората световна война в САЩ (Русинова, Карастоянов, 2000).

Високите рангове по скалата *Интуиция* на MBTI корелират положително с данни от тестове за творческо мислене и поведение, което стимулира допълнително използването на този личностен въпросник в проучвания върху индивидуалните различия и креативността (Martin, Thompson, & Schaubhut, 2017). Като потвърждение на тази връзка се цитират данни (Feist, 1998), които показват, че творците са „по-автономни, интровертни, отворени за нови преживявания, съмняващи се в нормите, уверени в себе си, себеприемащи, импулсивни и амбициозни, доминиращи, понякога дори и леко враждебни“.

В изследването на Евдокия Христова, Ева Папазова и Елиана Пенчева са разгледани различни модели на когнитивния стил в рамките на когнитивното направление и теорията за психологичните типове на Карл Юнг (Христова, Папазова и Пенчева, 2010). Те разкриват връзката между когнитивния стил и психологичния тип съгласно класификацията на Майерс-Бригс като от емпиричните данни се налага извода, че когнитивния стил е един от аспектите на психологичния тип и това може да се обвърже с характеристики на мисленето и креативните способности.

Според създателите на MBTI (Myers et al., 1998), при работата с него трябва да бъдат отчетени доминантната функция, но също и спомагателната, която осигурява баланса между двойките нагласи. Във всеки индивидуален случай се анализират не само функциите, които излизат на преден план и са видими, но също и тези, които са в „сянка“ и недобре развити, поради което са получили и ниска стойност. Други изследвания (Boult et al., 2017), които са интересни с оглед на актуалното емпирично проучване, разкриват дали различията в нивата на благополучие са повлияни от типа личност по MBTI, както и от тяхното географско местоположение, професия, дейност и начина на живот. Публикуваните резултати показват, че типът личност наистина играе роля във възможността да се предвидят параметри на благополучието, в контекста на екстраверсията (E) и интроверсията (I). Респондентите с екстравертна ориентация са склонни да съобщават за по-високи нива на благополучие на работното място, което може да се приеме като основание за обсъждане на способности за подобряване нивата на благополучие при интроверти. Съгласно теорията на Юнг (Юнг, 2016; Myers et al., 1998) всички психологични типове имат потенциал и способности да прилагат когнитивни стратегии за вътрешно реструктуриране на нагласи, фокусиране върху положителни тенденции или коригиране на очаквания.

ГЛАВА ВТОРА. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Цел и задачи на емпиричното изследване

Целта на емпиричното изследване в настоящия дисертационен труд е да се разкрият нивата на творческа мотивация, степента на процъфтяване и психологичните типове при респонденти в зряла възраст като се изучат евентуалните взаимовръзки между тези конструкти въз основа на извадка от лица в България.

Основните задачи на емпиричното изследване са:

- 1.1. Да се установят психологичните типове по MBTI® в рамките на изследваната съвкупност като се анализира наличието параметри от дихотомните двойки на индикатора: Интроверсия (I) – Екстраверсия (E); Усещане (S) – Интуиция (N); Мислене (T) – Преживяване (F); Възприятие (P) – Съждение (J).
- 1.2. Да се установи нивото на творческа мотивация в изследваната извадка със скалата на Пол Торанс.
- 1.3. Да се установи и анализира степента на процъфтяване на изследваните лица със скалата на Едуард Дийнър - като общ показател и при диференциация по айтеми, описващи индивидуална и просоциална ориентация към процъфтяване.
- 1.4. Да се изследват закономерности при параметри на психологичния тип и творческата мотивация.
- 1.5. Да се изследват връзките между степента на творческа мотивация и показатели за процъфтяване.
- 1.6. Да се изследват тенденции, свързани с разнообразието от психологични типове и фактора процъфтяване.

2. Обект и предмет на емпиричното изследване

Обект на изследването са личностното и социалното развитие на лица в зряла възраст - творци, чиято желана професионална реализация и/или образование са в сферата на изкуствата и културата.

Предмет на емпиричното изследване са творческата мотивация, процъфтяването и психологичните типове при творци в зряла възраст, идентифицирани чрез измерване със съответните инструменти.

3. Хипотези на емпиричното изследване

Издигнати са следните хипотези:

X1: Предполага се, че ще се установят положителни взаимовръзки между параметри на психологичния тип и творческата мотивация.

X2: Предполага се, че има положителна зависимост между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване.

X3: Предполага се, че съществува многообразие при идентифицираните психологични типове на творци, които постигат високи резултати и по общия показател за процъфтяване, и при отделните компоненти: индивидуални и социални.

X4: Предполага се, че при творците от четирите групи преобладават психологични типове, които са свързани с особеностите на различните видове изкуства и упражняваната от артистите дейност.

4. Респонденти

В изследването участват 308 изследвани лица на възраст между 20 и 65 години, занимаващи се с някакъв вид изкуство. Извадката е формирана на доброволен принцип, като участниците са информирани по подходящ за целите на изследването начин, и са поканени да сътрудничат анонимно. Те са постоянно живеещи или пребиваващи в градовете София и Пловдив. Изследваните лица са разпределени в 4 групи в зависимост от изкуството, с което се занимават:

4.1. *Танцово изкуство* - групата е съставена предимно от танцьори в областта на автентичното българско народно танцово изкуство, всички с висше музикално образование.

4.2. *Литература и творческо писане* - група на пишещите, които се занимават с литература, но имат и други професии или занимания. Респондентите от тази група се възприемат като поети или писатели, участват редовно в литературни конкурси, списват литературни сайтове или блогове, пишат просто за удоволствие и публикуват активно, водят или членуват в литературни кръжоци и общества, преподават творческо писане или литература, някои от тях имат издадени книги. Това е групата на четящите и пишещите хора, проявяващи своя креативен потенциал чрез словото.

4.3. *Музиканти и певци* – групата е съставена от изпълнители на класическа музика - жанр, който предполага висока степен на специализация и наличие на специфични дадености.

4.4. *Визуални артисти* - художници, скулптори, концептуалисти и занимаващи се с фотография и филмово изкуство. Участниците в тази група са с най-комплексен профил, тъй като визуалните изкуства са синтетични и събират в себе си всички жанрове и посоки на артистично себеизразяване.

В допълнение към горепосочените респонденти е диференцирана и т.нар. група на 10-те: изтъкнати творци от различни изкуства, които заемат мениджърски позиции, преподават във висши учебни заведения и са придобили международна популярност с изкуството си.

Таблица № 1: Социо-демографски признаци на изследваните лица

		<i>N</i>	<i>% от общия брой</i>
Пол	<i>Мъже</i>	97	31.49
	<i>Жени</i>	211	68.51
Възраст	<i>до 40 г.</i>	259	84.09
	<i>над 40 г.</i>	49	15.91
Вид изкуство	<i>Танцьори</i>	86	27.92
	<i>Писатели</i>	68	22.08
	<i>Музиканти и певци</i>	84	27.27
	<i>Визуални артисти</i>	70	22.73

Работата на терен се организира в групи от 10 до 30 души в периода между септември 2019 и януари 2022 при условията на пандемична обстановка, поради което при една част от респондентите изследването се проведе индивидуално, по имейл. Демографският профил на изследваната съвкупност се очертава при наличието на данни за пол, възраст и професионална/артистична насоченост.

5. Инструментарий на емпиричното изследване

Имайки предвид различните ракурси в огромния брой изследвания върху креативността и многопластовия контекст на настоящия дисертационен труд се налага комбинираното използване на инструменти, необходими за проучване на закономерности при личностната динамика, нагласите и изявата на креативността във връзката им с мотивиращите механизми за реализация и творчество, които от своя страна биха могли да повлияят върху нивата на процъфтяване. По този начин, изследването се стреми да експлицира комплексни закономерности в разгръщането на творческия процес. Отправна точка тук е личността с нейните заложи и таланти, междинното звено - специфичния мотивационен потенциал, а в третата фаза на разгръщане е самия акт на претворяване на тези характеристики и механизми в креативен продукт с присъщите му смисли и обективация в определена социална среда. По този начин, изследователският подход разглежда креативността и в полето на спонтанния волеви импулс за изява, но и като ефект от претворяването на индивидуалния ресурс за проактивно развитие, духовен прогрес и самоактуализация. На фигура № 1 е представена обща схема на взаимодействията между изследваните в дисертацията конструкти.

Фигура № 1: Обща схема на взаимодействие между конструктите

За реализация на емпиричното изследване и последваща проверка на хипотезите бяха използвани следните инструменти:

1. Индикаторът за изследване на психологичния тип на Майерс и Бригс (Myers Briggs Type Indicator) MBTI® се основава на теорията на Карл Юнг за психологическите типове и е публикуван за първи път през 1976 г. В съвременния си вид индикаторът включва 4 дихотомни двойки нагласи и функции, оформящи 16 личностни профила (Русинова, 1992), чието подробно изброяване е представено в приложението на автореферата – таблица № 2. Въпросникът съдържа 126 айтема, разпределени в 3 части.

В първата част, изследваните лица посочват кой от предложените два отговора най-добре изразява техния начин на мислене и действие.

Във втората част, изследваните избират коя от думите в една двойка им допада повече като се инструктират да мислят върху същността на понятията, без да се правят външни или повърхностни аналогии, да се мисли как думите звучат или изглеждат.

В третата част отново се повтаря моделът на първата като тук анкетираните посочват кой от отговорите изразява в по-голяма степен начина, по който те обикновено се чувстват или действат.

За по-голяма нагледност, на фигура № 2 е представена схема на структурата на психологичния тип по MBTI.

Фигура № 2: Механизъм за конституиране на психологичните типове по MBTI

2. Скала за творческа мотивация на Пол Торанс за възрастни (ТМ-В-2), съдържаща 18 айтема (Торанс, 1990; Стойчева, Щетински, Попова, 2006). Скалата е адаптирана и стандартизирана за български условия като процесът преминава през няколко фази. Изследвана е нейната надеждност и валидност, както и влиянието на индивидуални фактори като пол, възраст и образование. Резултатите обобщават данни върху пет

извадки от ученици, студенти и възрастни като учениците попълват българския вариант за деца, а студентите и възрастните – формата за възрастни.

При скалата за възрастни се използва 4-степенната Ликертова скала от 1 „вярно е“ до 4 „не е вярно“. Средната категория „колкото вярно, толкова и невярно“ е елиминирана с цел избягване на неутрална позиция или социална желателност, които са неинформативни по отношение на изследваните характеристики и нагласи. При адаптираната версия от 18 айтема за възрастни, възможната максимална индивидуална оценка е 72, а минималната – 18. В настоящото дисертационно изследване е възприето разграничението за ниска, средна и висока творческа мотивация, което се извежда от данните за средните в дескриптивната статистика за групата на студенти и възрастни. Съгласно указанията за работа с въпросника се обособиха следните граници, в които се разпределят получените данни:

Ниска степен на творческа мотивация – общ бал до 46 точки

Средна степен на творческа мотивация – общ бал между 47 и 57 точки

Висока степен на творческа мотивация – 58 и повече точки.

3. Скала за процъфтяване на Едуард Дийнър – Flourishing Scale, (Diener et al. 2010), включваща 8 твърдения, които се оценяват с помощта на 7-степенна Ликертова скала от 1 „напълно несъгласен“ до 7 „напълно съгласен“ (Желязкова-Койнова, 2014).

Скалата за изследване на процъфтяването се състои от 8 айтема, като 5 от тях отразяват важни аспекти на психичното благополучие: смисъл на живота, интерес и вътрешна ангажираност, чувство за компетентност, самоуважение, оптимизъм. Специално внимание се обръща на свързаността със социума в останалите 3 айтема от скалата, отразяващи позитивните взаимоотношения, социалния принос и уважението на околните. По-високият бал съответства на по-висока степен на процъфтяване.

Екипът на Ед Дийнър (<https://eddiener.com/scales/9>) е одобрил превод на Скалата за процъфтяване, предложен от проф. Маргарита Бакрачева, който е използван и в настоящото изследване:

1. *Животът ми е целенасочен и изпълнен със смисъл*
2. *Хората около мен ме подкрепят и поощряват*
3. *Ежедневните ми дейности ме ангажират и са ми интересни*
4. *Смятам, че много допринасям другите да се чувстват щастливи и удовлетворени*
5. *Аз съм компетентен и способен да се справям с нещата, които са важни за мен*
6. *Аз съм качествен човек и водя стойностен живот*
7. *Гледам оптимистично на бъдещето*
8. *Хората ме уважават*

Настоящото дисертационно изследване предполага проучване на нагласите относно индивидуалните и социални компоненти на благополучието, както и общия бал за благополучие, чиято най-висока стойност може да е 56 точки. За нуждите на изследването се възприеха три гранични стойности при измерването на баловете за индивидуални компоненти, социални компоненти и общ бал. Айтемите, които описват индивидуалните компоненти на процъфтяването са 1, 3, 5, 6 и 7 като резултати над 29 точки се считат за индикатор на висока степен на процъфтяване. При свързаните със социални компоненти айтеми - 2, 4 и 8 се приема, че резултат над 19 точки дава висока

степен на процъфтяване в контекста на връзката с околните и обкръжаващия свят. При изчисляване на общия бал и резултат над 47 точки може да се твърди, че изследваното лице има висока степен на процъфтяване, в която се обединяват и индивидуалния, и социалния компоненти.

6. Ход на изследването

След направения първоначален обзор на научната литература и оценка на получени резултати от други проучвания, използващи поне един от посочените инструменти, както и след предварителен анализ в контекста на изследваните конструкти, се пристъпи към разглеждане на възможните отношения и зависимости между показателите, тяхното изследване и формулирането на хипотези. Изборът на методиките бе продиктуван от базисното условие за обективност, надеждност и валидност по отношение прилагането им в очертаната мултиконтекстна рамка. Апробираните за българска популация въпросници се представят с научни публикации относно резултатите от адаптацията им, както и чрез досегашни изследвания с тяхна помощ.

Съществена работа в подготвителния етап бе посветена на установяването на отношения с културни оператори и НПО на територията на град Пловдив и София с цел привличане на участници и подготовка за процеса по набиране на първична информация, изготвяне на инструкции за работа с всяка методика и планиране работата на терен. Реализацията на тази фаза от проучването се съобрази с периодите, в които бе възможна работа на закрито със средни по големина групи при спазване на противоепидемичните мерки. Въпреки комплицираните обстоятелства, респондентите поддържаха мотивация и нагласи за сътрудничество в процеса на изследването. Общата продължителност на работата върху трите инструмента бе средно между 40 и 60 мин, в зависимост от индивидуалното темпо. Изследваните лица бяха възпитаници от различни специалности на две висши учебни заведения, артисти занимаващи се с фолклорно изкуство – музикално, танцово и вокално, класически певци и инструменталисти, художници и визуални артисти на свободна практика, творци в областта на литературата и призьори в поетични конкурси, членове на любителски арт формации, групи за творчество и дебат.

След първоначалното въвеждане на данните в таблици с първична информация се пристъпи към статистическа обработка, съобразена с целите, задачите и предмета на изследването. Бяха извършени необходимите операции и изчисления за проверка на издигнатите хипотези като след получаване на резултатите бе направен качествен и количествен анализ за извеждането на изводи върху взаимозависимото функциониране на креативния потенциал и психичното благополучие в изследваната съвкупност.

Обработката на резултатите от работата с трите методики е извършена с помощта на специализиран статистически софтуер като за целите на анализа са взети предвид психометрични характеристики на въпросниците, изведена е дескриптивна статистика, а хипотезите са проверени с корелационен анализ. Въз основа на количествен и качествен анализ на получените данни са направени изводи относно разкритите зависимости и взаимодействия. Предложени са и нови направления по посока на бъдещи изследвания в така очертаната научна област.

ГЛАВА ТРЕТА. АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА РЕЗУЛТАТИ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Анализът на резултатите от емпиричното изследване преминава през няколко фази съобразно използваните инструменти и издигнатите хипотези. След събиране и обработка на първичните данни се изведе дескриптивна статистика и едномерни и двумерни разпределения, проучиха се взаимовръзки и корелации между изследваните конструкти в групите творци от четирите области на изкуството и културата, обозначени за краткост като: танцьори, писатели, музиканти и визуални артисти.

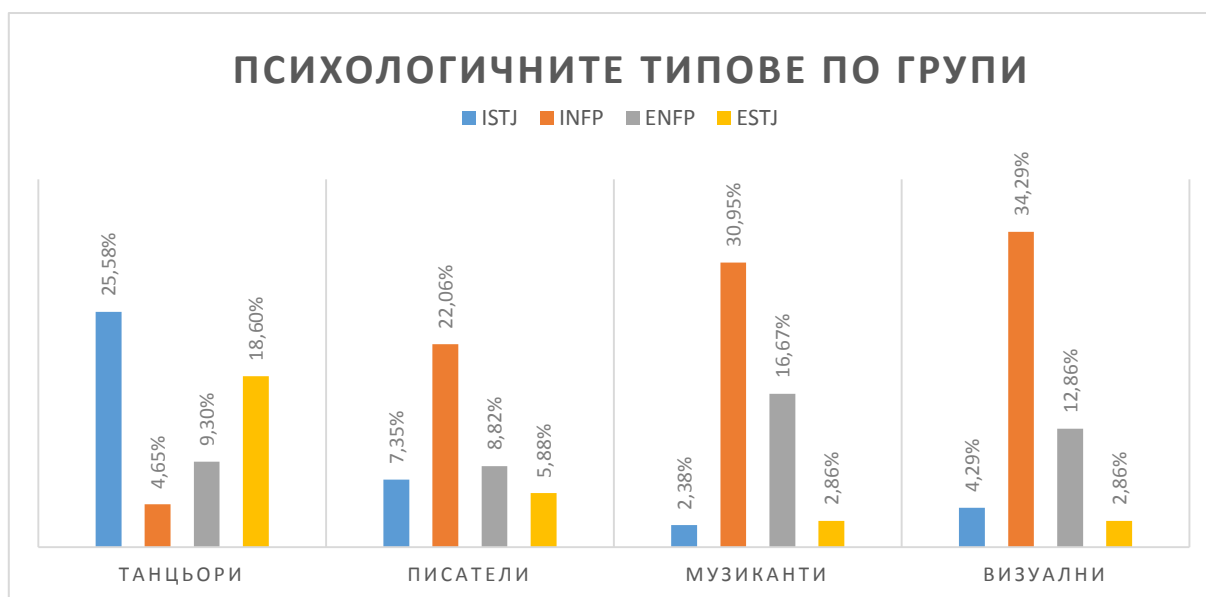
1. Анализ на социо-демографския профил на респондентите. Описателна статистика

Представен е профил на изследваната съвкупност заедно с разпределението по пол и възраст в съставляващите я групи. Мъжете са около една трета от цялата съвкупност, подобно е разпределението по признака пол и в четирите групи творци. Получените резултати по полов признак се отчитат, но водещия показател за подбор на изследваните лица е тяхната професионална и/или артистична насоченост. Извадката е съставена от творци, проявили желание да се включат в изследването и достъпни за контакт при ситуация на пандемия. Що се отнася до показателя възраст, преобладаващата част от респондентите попадат в групата на ранната зряла възраст, но в хода на изследването се прецени, че не бива да се подценяват или елиминират получени резултати от работа с артисти над тази възрастова граница, имайки предвид естеството на творческия процес и неговата детерминираща функция за развитието през отделните периоди на жизнения път.

2. Резултати по отношение прилагането на Индикатор за изследване на психологичния тип на Майерс и Бригс (Myers Briggs Type Indicator) MBTI®

Разпределението на профилите по MBTI при четирите групи изследвани лица откроява няколко резултата (схема № 1):

- Една от групите е различна от останалите три – това е групата на танцьорите. При нея преобладаващите психологични типове са ISTJ и ESTJ, което означава, че най-силно застъпени са функциите Усещане, Мислене и Съждение.
- При писатели, музиканти и визуални артисти преобладава профилът INFP като той е с най-голям дял при визуалните артисти. И при трите групи преобладават функциите Интуиция, Преживяване и Възприятие.
- Доминиращата нагласа при по-голямата част от съвкупността е Интроверсията.
- Функциите Усещане и Мислене са по-слабо застъпени при писатели, музиканти и визуални артисти.
- Единствено в групата на музикантите и певците са представени всичките 16 профила по MBTI.
- Най-слабо застъпени са профилите ENTP (липсва при писателите), ISTP (липсва при писателите) и ESTP (присъства само при музикантите).

Схема № 1: Разпределение на преобладаващите психологични типове по групи

3. Резултати, получени при изследване със Скалата за творческа мотивация на Пол Торанс за възрастни (ТМ-В-2)

Анализът на статистически данни при четирите групи включва описателните статистики, честотни разпределения на суровите балове, хистограми и базови статистически показатели. Представено е също и разпределение на данните по пол, възраст и степен творческа мотивация. Вариационният анализ позволява сравнение на данните при четирите групи творци.

При отделните групи се отличават и трите нива на творческа мотивация, като сравнението показва различни данни при групата на танцьорите и останалите. Най-голям процент изследвани лица с ниска творческа мотивация се откриват в групата на танцьорите (26.7%). Средните нива на творческа мотивация са застъпени най-силно при танцьорите (53.5%) и на второ място – при писателите (35.3%). Високите нива на творческа мотивация остават за останалите три групи – писатели (60.3%), музиканти (84.5%) и визуални артисти (85.7%). При музикантите и визуалните артисти почти липсват хора с ниска творческа мотивация, а дела на тези със средна е относително малък – съответно 15.5% и 13 %.

4. Резултати, получени при изследване със Скалата за процъфтяване на Ед Дийнър (Flourishing Scale)

Представени са данни от дескриптивна статистика, данни за вътрешна съгласуваност на айтемите по групи творци и едномерни и двумерни разпределения по пол, възраст и процъфтяване. Вариационният анализ на статистическите характеристики потвърждава високата надеждност на скалата. Приложено е изследване върху степента на вътрешна консистентност с коефициент Алфа на Кронбах при

четирите групи. Получените резултати кореспондират с данните от българската адаптация – **0.87** (Желязкова-Койнова, 2014), както следва от информацията в таблица № 42:

Таблица № 42: Коефициент Алфа на Кронбах за Скала за процъфтяване

Алфа на Кронбах - α	Танцьори	Писатели	Музиканти и певци	Визуални артисти
α	0.787	0.620	0.839	0.793

Обобщението на данните от разпределенията по показатели за процъфтяване във всяка група показва, че общия бал за процъфтяване е относително висок за цялата съвкупност, но не е по-висок от бала на индивидуалните компоненти за процъфтяване. Показателят за високи нива на индивидуално процъфтяване надхвърлят 70% при респондентите във всичките четири групи. Показателят за социално процъфтяване е най-висок при групата на музикантите и певците, а най-нисък - при групата на танцьорите. И четирите групи артисти преживяват процъфтяването преди всичко като индивидуално усещане и състояние и по-малко като процес със социални измерения.

5. Връзки между параметри на психологичния тип и степента на творческа мотивация

Танцьори

В тази група повече от половината респонденти с характеристики Екстраверсия (53.49%), Интуиция (57.14%), Преживяване (57.58%) и Възприятие (52.94%) принадлежат към *средните нива на творческа мотивация*. Към *високите нива на творческа мотивация* се причисляват най-много респонденти с характеристика Интуиция (37.14%), следвани от тези с функции Мислене (22.64%), Съждение (17.39%) и Екстраверсия (25.58%). При *ниските нива на мотивация* най-представени са респондентите с характеристики Усещане (41.18%) и Интроверсия (32.56%). Двата най-разпространени личностни профила в тази група **ISTJ** и **ESTJ** заемат пространствата на ниската и средна степен на творческа мотивация.

Писатели

При групата на писателите се открояват най-много респонденти в границите на *средните и високи нива на творческа мотивация* с преобладаващи функции в психологичния тип: Интроверсия, Интуиция, Преживяване и Съждение. Профилът **INFP** попада изцяло в границите на *високата творческа мотивация* с 22.06% от всички респонденти в групата. Данните показват, че 69.12% от изследваните лица при писателите притежават *висока степен на творческа мотивация*, а 26.47% са със *средни нива*.

Музиканти и певци

Процентните разпределения при *високите нива на творческа мотивация* по признаци в психологичния тип показват очакван резултат – признаците Интроверсия (53.57%), Интуиция (65.48%), Преживяване (65.48%) и Възприятие (59.52%) са идентифицирани като сигнификатори на висока креативност. При *средните нива* по скалата на Торанс, функциите са разпределени, както следва: Екстраверсия (9.52%),

Усещане (8.33%), Преживяване (8.33%) и Възприятие (8.33%). Преобладаващите психологични типове в групата на музикантите и певците се разполагат в границите на *високата творческа мотивация* - **INFP, ENFP** и **INFJ**. 85.71% от всички респонденти в тази извадка притежават високи стойности по скалата за творческа мотивация, а 14.29% от тях са със средни нива и бал между 47 и 57 точки.

Визуални артисти

Преобладаващите функции по МВТИ във *високите нива на творческа мотивация* са: Интроверсия (61.43%), Интуиция (77.14%), Преживяване (67.14%) и Възприятие (61.43%). Най-разпространеният психологичен тип в групата на визуалните артисти е **INFP** като той представлява 34.29% от всички изследвани лица с този профил. 85.71% от всички INFP попадат в границите на *високата степен на творческа мотивация*, а 12.86% от профила регистрират *средни нива* по скалата на Торанс. В ниските нива на скалата за творческа мотивация има само един респондент с профил – **ISTJ**.

6. Изследване на взаимното влияние между факторите творческа мотивация и процъфтяване

Анализираните до тук данни са показателни за заключения върху взаимното влияние на факторите творческа мотивация и процъфтяване. Представени са резултати от корелационни и регресионни анализи въз основа на данни от изследваните групи.

➤ **Взаимозависимости на показатели при групата на танцьорите**

Таблица № 49: Коефициент на Пирсън за съотношение между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване

	Индивидуални компоненти	Социални компоненти	Общ бал за процъфтяване
Творческа мотивация	<i>0.098</i>	<i>0.227</i>	<i>0.173</i>

При групата на танцьорите, статистически значима корелационна зависимост (при $p < 0.05$) по отношение нивото на творческа мотивация се наблюдава само при параметрите, свързани със социалните компоненти на процъфтяването. Отделно от това, коефициентът на Пирсън за съотношение между компонентите на процъфтяване показва, че общият бал за процъфтяване има силна права корелация с показателите и за индивидуални (0.916) и за социални компоненти (0.845) на процъфтяване.

➤ **Взаимозависимости на показатели при групата на писателите**

Таблица № 52: Коефициент на Пирсън за съотношение между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване

	Индивидуални компоненти	Социални компоненти	Общ бал за процъфтяване
Творческа мотивация	<i>0.248</i>	<i>0.157</i>	<i>0.271</i>

При групата на писателите, зависимостта между творческата мотивация и процъфтяване се базира преди всичко на индивидуалните компоненти. Корелацията е слаба като данните могат да се интерпретират при изследване за наличие и на други влияния в този контекст. И тук, общият бал за процъфтяване по Скалата на Дийнър корелира във висока степен и с индивидуалните (0.842), и със социалните компоненти (0.677).

➤ **Взаимозависимости на показатели при групата на музиканти и певци**

Таблица № 55: Коефициент на Пирсън за съотношение между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване

	Индивидуални компоненти	Социални компоненти	Общ бал за процъфтяване
Творческа мотивация	0.479	0.256	0.414

При тази група респонденти, корелацията между творческата мотивация и индивидуалните компоненти на процъфтяване е умерена, а тази със социалните – слаба. Общият бал на процъфтяване има почти еднаква и силна корелация, както с индивидуалните (0.896), така и със социалните компоненти (0.840). Корелацията между самите компоненти също е над средното ниво (0.647), което очертава една сравнително хомогенна в характеристиките си група, притежаваща и едновременно с това стремяща се към високи стойности по показатели за благополучие и процъфтяване.

➤ **Взаимозависимости на показатели при групата на визуалните артисти**

Таблица № 58: Коефициент на Пирсън за съотношение между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване

	Индивидуални компоненти	Социални компоненти	Общ бал за процъфтяване
Творческа мотивация	0.320	0.229	0.324

Данните показват близки стойности при зависимостта между нивата на творческа мотивация и показателите при индивидуалните компоненти и общия бал за процъфтяване. Коефициентите обозначават слаба права корелация, което може да се свърже с основанието, че освен творческата мотивация, върху повишаване степента на процъфтяване на индивида в групата на визуалните артисти, както и при писателите и танцьорите, е вероятно да влияят и редица случайни или неизследвани в конкретния случай индивидуално-психологически или социални фактори. Коефициентът на съотношението между общия бал за процъфтяване към двата компонента е много високо – при индивидуални компоненти е 0.913, при социални компоненти - 0.810. Анализът насочва към изводи за силна вътрешна консистентност в нагласите на визуалните артисти към субективното възприятие за благополучие и процъфтяване.

7. Връзки между параметри на психологичния тип по MBTI и процъфтяването

Данните по групи дават отговор на въпроса има ли различия между групите по отношение на вътрешния ресурс, който творците влагат в работата си и степента на процъфтяване, регистрирана чрез Скалата на Дийнър. Анализират се съотношения между осемте характеристики на психологичния тип и нивата на процъфтяване.

Танцьори

При тези респонденти са налице високи нива на процъфтяване по отношение на индивидуалните компоненти при доминираща характеристика в психологичния тип - Екстраверсия. По подобен механизъм, Усещане, Мислене и Съждение са по-често срещана черта сред танцьори с високи нива на индивидуално процъфтяване. И по трите показателя за високо ниво на процъфтяване, притежателите на функцията Съждение представляват най-голям дял от респондентите в групата на танцьорите. По отношение на социалните компоненти на процъфтяване, най-малък процент са изследвани лица с функция Възприятие. Те са най-малко и при групата с висок бал по индивидуални компоненти и по общия бал за процъфтяване.

Писатели

При групата на писателите високите нива на процъфтяване по индивидуални и социални компоненти, както и при високия общ бал за процъфтяване, преобладават респонденти с характеристики Интроверсия, Интуиция, Преживяване, Съждение. По отношение на социалните компоненти има изравняване на функциите в рамките на дихотомната ос Съждение - Възприятие. Разпределенията показват добре оформена група с ясен психологически профил, при която е характерен високия индивидуален компонент на процъфтяването за сметка на социалния.

Музиканти и певци

Данните в групата на музикантите и певците показват превес на четири психологически характеристики и по трите показателя за процъфтяване. Това са Интроверсия, Интуиция, Преживяване и Възприятие, които съставляват профилите INFP и ENFP, като най-голям процент респонденти регистрират високи нива по индивидуални компоненти и по общ бал на процъфтяване. По отношение на социалните компоненти, процентът на изследвани лица с тези два профила е по-нисък.

Визуални артисти

При групата на визуалните артисти, във високите нива на индивидуални компоненти на процъфтяване преобладават респонденти с характеристики Интроверсия, Усещане, Преживяване и Възприятие. Най-висок процент се пада на функцията Преживяване – 57.40%, а най-ниския на функцията Интуиция – 5.71 %. По отношение на високи балове по социалните компоненти се регистрират психологични типове с преобладаващи характеристики Интроверсия, Интуиция, Преживяване и Възприятие. По този показател, първенството е за функцията Интуиция с 47.14%, а най-ниското процентно присъствие тук е за респонденти с характеристики Усещане и Мислене. Функциите Интроверсия, Интуиция, Преживяване и Възприятие се идентифицират и при разпределенията по висок общ бал за процъфтяване, като най-голям дял от всички респонденти по този показател притежават функцията Интуиция – 61.43%.

➤ **Анализ и интерпретация на резултати от изследването в групата на 10-те изтъкнати творци**

В извадката присъстват ярки имена на творци и личности, реализирали пълноценно креативния си потенциал като артисти и културни мениджъри с висока репутация в страната и чужбина. Творците в тази група са на възраст между 27 и 65 г. - период, който бихме могли да отнесем към ранна и средна зряла възраст, като жените преобладават като число (80%), което е съпоставимо с демографската структура на останалите четири групи от извадката. Реализацията на артистите е в няколко области – литература, фотография, музика, приложни изкуства, визуални и концептуални изкуства, киноизкуство и кинорежисура.

Идентифицираните психологични типове са както следва: INTP и ENTP, ENFJ и INFJ, INFP и ISFP, т.е. в групата се откриват всички нагласи и функции - Интроверсия, Екстраверсия, Интуиция, Усещане, Мислене, Преживяване, Съждение и Възприятие. С най-силно присъствие при 10-те профила са характеристиките Интроверсия (80%), Интуиция (90%), Преживяване (80%) и Възприятие (60%). При 70% от групата се отчита висока творческа мотивация, а средните нива са за останалите 30. Що се отнася до процъфтяването – 50% от групата декларира високи нива на процъфтяване.

Като цяло, профилът на 10-те верифицира данните от изследването при четирите групи творци като потвърждава основните изводи от проведеното емпирично изследване, както следва:

- *Преобладаващите характеристики на психологичния тип при творци от различни области са: Интроверсия, Интуиция, Преживяване, Възприятие.*
- *Висока творческа мотивация се регистрира при над 70% от изследваната съвкупност.*
- *Високата степен на процъфтяване и висока степен на творческа мотивация се регистрират едновременно при 30% от респондентите, като половината от тях декларират средни нива на процъфтяване.*

8. Проверка на хипотези и обобщение на резултати от дисертационното изследване

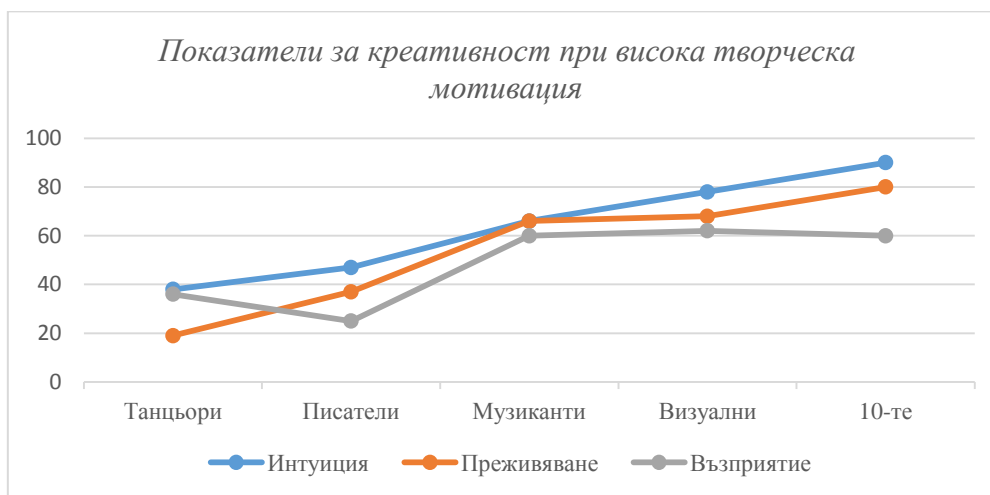
X1: *Предполага се, че индивидите с индикатори за креативност в психологичния тип показват високи стойности по скалата за творческа мотивация. Очаква се, че индикаторите за креативност могат да се разглеждат като преобладаващи в структурата на психологичния тип при установяването на високи нива на творческа мотивация.*

Идентифицираните индикатори за креативност (Интуиция (N), Преживяване (F) и Възприятие (P) бяха открити при над 60% от всички респонденти, притежаващи висока степен на творческа мотивация. Тези характеристики преобладават и в психологичните типове по Майерс-Бригс в отделните групи (схема № 15). Високите нива на творческа мотивация присъстват в профилите на групата на 10-те, като трите индикатора за креативност в тази група се регистрират процентно, както следва: Интуиция (90%), Преживяване (80%) и Възприятие (60%). Психологичните типове с параметри за креативност и висока творческа мотивация се разпределят в отделните

групи по следния начин: танцьори – ENTP и INFJ; писатели – INFP, INTJ и ENTJ; музиканти – INFP, ENFP, INFJ; визуални артисти – INFP. В структурата на всички изброени профили по Майерс-Бригс присъства фактора Интуиция.

Изложените резултати и анализът на данните дават основание **да се потвърди Хипотеза 1.**

Схема № 15: Показатели за креативност при високи нива на творческа мотивация

Х2: *Предполага се, че има положителна зависимост между нивото на творческа мотивация и параметрите на процъфтяване при изследваните лица от всички групи. Нивата на творческа мотивация в корелация с компонентите на процъфтяване – индивидуални и социални – могат да покажат различни съотношения, които да са повлияни от художествения жанр, в който творят четирите групи артисти.*

Корелационният анализ показва слаба до умерена зависимост между двата фактора като в таблицата по-долу са дадени стойностите на коефициентите по групи творци (по-тъмните са статистически значими). Съществува положителна корелация между творческа мотивация и социални компоненти на процъфтяване при танцьорите, като в подобни граници се движат и стойностите на корелация и при писателите. При писателите липсва статистическа значима корелация със социалните компоненти на процъфтяване, но има такава с индивидуалните.

Най-висока е правата корелация между двата конструкта при музиканти и певци, а веднага след тях следват визуалните артисти. При тези две групи коефициентите на корелация с индивидуалните компоненти предопределя донякъде и коефициента на общия бал за процъфтяване като тук може да се направи извод в контекста на разбирането за процъфтяване при тези творци. Превесът на индивидуални компоненти в общия бал при музиканти и визуални артисти се обяснява с високия приоритет на вътрешната координатна система на творците. Причинно-следствените връзки се

търсят в спецификата на креативния процес при тези две области. По-детайлни анализи на съотношенията се представят и чрез данните от корелационните матрици с коефициенти за връзка между всеки айтем по скалата за процъфтяване и общия бал за процъфтяване.

При тези зависимости, както и в контекста на художествения жанр, е възможно да се анализира допълнително съотношението между показателите за темпераментови характеристики - интроверсия и екстраверсия. При танцьори и писатели, двете нагласи на темперамента са почти изравнени, докато при музиканти и визуални артисти, както и при групата на 10-те, интроверсията категорично надделява като дял от общия брой в групата.

В заключение може да се каже, че съществува тенденция при която творческата мотивация е в положителна зависимост с общия бал на процъфтяване. За по-голяма прецизност при анализа, на таблица № 62 са предоставени резултатите по групи изследвани лица като трябва да се отбележи, че при танцьорите и писателите ниските корелационни коефициенти е много вероятно да се влияят от фактори, чиято природа трябва допълнително да се проучи. При групата на 10-те, само 30% от изследваните, които регистрират висока творческа мотивация имат и висок общ бал по скалата за процъфтяване. Получените данни са в подкрепа на комплексния и динамичен характер на конструкта „процъфтяване“.

Хипотеза 2 е вярна частично.

Таблица № 62: Коефициенти на корелация между творческа мотивация и параметри на процъфтяване

<i>Групи творци</i>	<i>Индивидуални компоненти на процъфтяване</i>	<i>Социални компоненти на процъфтяване</i>	<i>Общ бал на процъфтяване</i>
<i>Танцьори</i>	<i>0.098</i>	<i>0.227</i>	<i>0.173</i>
<i>Писатели</i>	<i>0.248</i>	<i>0.157</i>	<i>0.271</i>
<i>Музиканти и певци</i>	<i>0.479</i>	<i>0.256</i>	<i>0.414</i>
<i>Визуални артисти</i>	<i>0.320</i>	<i>0.229</i>	<i>0.324</i>

ХЗ: Предполага се, че съществува многообразие при идентифицираните психологични типове на творци, които постигат високи резултати по общия показател за процъфтяване, както и при отделните му компоненти – индивидуални и социални.

Резултатите показват, че групите на танцьорите и писателите се отличават от останалите като основното разделение е по линия на преобладаващите функции - индикатори за креативност. Високи и средни нива на процъфтяване при танцьорите показват профилите ISTJ/ESTJ, а при писателите, към високите нива на процъфтяване могат да се причислят всички, с изключение на ENTP, ISTP и ESTP. Както се вижда и от таблица № 48, при останалите две групи, най-силно е присъствието на профилите INFP и ENFP, в които се интегрират функциите Интуиция (N), Преживяване (F) и Възприятие (P). Различните доминиращи психологични типове в групите по показател общ бал на процъфтяване са представени на схема № 16.

Ситуацията при всяка група артисти, с изключение на групата на писателите очертава ясен профил на доминиращите психологични типове с относително високи нива и по общия бал за процъфтяване, и по отделните компоненти – индивидуални и социални. Може да се твърди, че се наблюдава многообразие при идентифицираните психологични типове само в групата на писателите. Количествената и качествена оценка на данните е в синхрон с изводите, изведени и при частичното потвърждаване на хипотеза 2.

В резултат на извършения количествен и качествен анализ, **хипотеза 3 е потвърдена частично.**

Схема № 16: Доминиращи психологични типове по групи с висок общ бал за процъфтяване

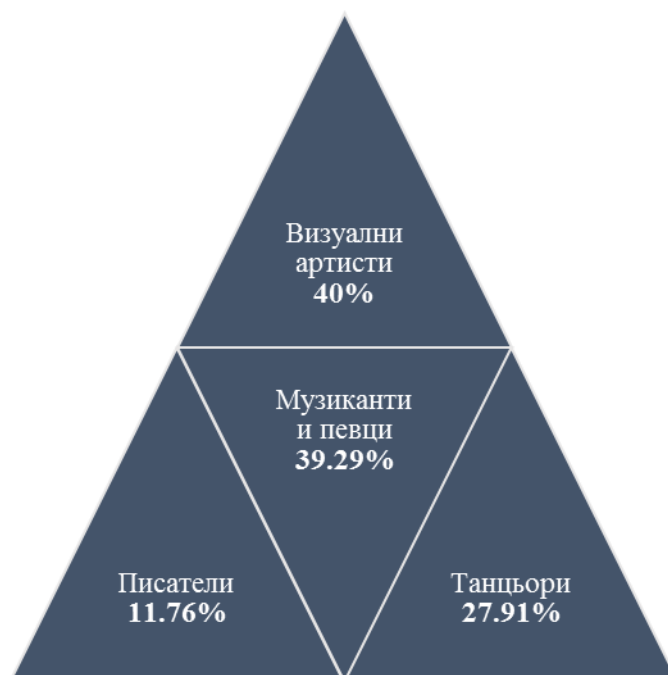

Таблица № 48: Разпределение на доминиращите психологични типове по групи творци и по показатели за процъфтяване

Групи творци	Индивидуални компоненти на процъфтяване	Социални компоненти на процъфтяване	Висок общ бал на процъфтяване
Танцьори	ISTJ / ESTJ	ISTJ / ESTJ	ISTJ /ESTJ
Писатели	INFP	INFP	INFP
Музиканти и певци	INFP / ENFP	INFP / ENFP	INFP / ENFP
Визуални артисти	INFP	INFP	INFP

Х4: Предполага се, че при творците от четирите групи съществуват доминиращи психологични типове, които са свързани с особеностите на различните видове изкуства и упражняваната от артистите дейност.

След обработка на получените данни и техния анализ, може да се твърди, че съществуват различия при доминиращите психологични типове в четирите групи изследвани лица. При групата на танцьорите това са профилите ISTJ и ESTJ, които представляват близо 45% от всички занимаващи се с български фолклор. Преобладаващите психологични типове в групата на пишещите са INFP - 22.06% и INTJ с 10.29%. Останалата част от групата се разпределя между другите профили като непредставени са ENTP, ISTP и ESTP. При музиканти и певци се открояват психологичните типове INFP (30.95%) и ENFP (16.67%), а в групата на визуалните артисти: INFP е с 34.29% дял, следван от ENFP (12.86%) и INFJ (10.00%). Като цяло може да се констатира наличие на разнообразие от психологични типове и при четирите групи творци. Наличието на изразените в статистическия анализ тенденции се нуждаят от допълнителен анализ, което е в подкрепа на съществуващите теории за креативността и творчеството като поле на безкрайното многообразие.

Различните изкуства пораждат механизъм на взаимодействие, който позволява свързването на преобладаващите 8 характеристики в психологичния тип по специфичен начин и в съзвучие с доминиращи личностни структури като темперамент, нагласи към външния свят, преобладаващи поведенчески стереотипи, събития в жизнения път и др. Отношението тук е двойко – от една страна артистите имат личностен профил, който ги насочва към даден вид изкуство, а от друга – самата дейност в определена творческа област развива и трансформира наличните способности, черти, нагласи и талант по специфичен начин. Към тази две тенденции, разбира се, може да се добавят обстоятелства в индивидуалното развитие и социалното обкръжение, които също влияят върху съдбата на твореца. Въз основа на тези заключения, както и предвид подробния качествен анализ на идентифицираните психологични типове в отделните групи творци, представен в Глава трета на дисертацията, може да се твърди, че **хипотеза 4 се потвърждава.**

9. Дискусия, обобщения и изводи. Научна новост, ограничения и приложимост на изследването.

9.1. Дискусия, обобщения и изводи.

Основна цел на настоящото дисертационно изследване е да изследва едновременното разгръщане на параметри на креативността и творческата мотивация и постигането на процъфтяване в жизнения път в зряла възраст – време, когато личността преживява своя апогей в различни посоки от своето развитие. Зад формулирането на тази цел стои прегледа на голям брой литературни и научни източници по свързани с темата автори. Сред тях са трудовете на Ото Ранк за креативния импулс и развитието на творческата личност, на Карл Юнг за психологическите типове, на Изабела Майерс и Катерина Бригс за индикатора МВТИ, на Пол Торанс за креативността и творческата мотивация, на Михай Чиксентмихалий за креативността и състоянието *поток*, на Мартин Селигман, Каролин Риф и Ед Дийнър за психичното благополучие и процъфтяването, както и на редица автори от областта на изкуствознанието и теорията и психологията на изкуството.

Първата и основна задача на дисертационното изследване е да обедини в надеждна изследователска матрица апробирани за българската популация инструменти за набиране на емпирични данни. Бяха получени и обработени резултати по следните показатели: психологичен тип по Майерс-Бригс, степен на творческа мотивация по скалата на Пол Торанс и нива на процъфтяване по скалата на Ед Дийнър, при което са отчетени три показателя – ниво на процъфтяване по индивидуални компоненти, ниво на процъфтяване по социални компоненти и общ бал на процъфтяване.

На първия етап от емпиричното проучване се установяват преобладаващите психологични типове по Майерс-Бригс в рамките на изследваната съвкупност като се идентифицират уникални за всяко изследвано лице комбинации на осемте фактора – интроверсия, екстраверсия, усещане, интуиция, мислене, преживяване, възприемане и съждение. Разгледани и идентифицирани са профили в четирите групи творци като разграничение е направено по критерий за креативност. Установява се различна степен на разпространение на психологичните типове с креативни характеристики в отделните групи. Качественият анализ показва най-високи нива на креативност при групите изследвани лица, занимаващи се с визуални изкуства, класическа музика и литература.

На следващ етап се пристъпи към анализа на данни относно степента на творческа мотивация със Скалата на Пол Торанс (Creative Motivation Scale) и разкриването на закономерности при четирите артистични профила по показатели за креативност. Във всяка от групите са идентифицирани психологични типове по Майерс-Бригс, които притежават показатели за креативност и едновременно с това постигат висока степен на творческа мотивация. При групата на танцьорите преобладават профилите ISTJ и ESTJ като при тях се регистрират предимно средни нива на творческа мотивация. При групата на писателите се откриват психологични типове с висока творческа мотивация и преобладаващи функции Интуиция, Преживяване, Съждение, Мислене – INFP, INTJ и ENTJ. При музикантите и певците

високите нива на творческа мотивация се свързват с профилите INFP и ENFP. При визуалните артисти най-голям дял изследвани с висока творческа мотивация има при творци с психологичен тип INFP. Комбинациите от профили във всяка група зависят и от естетиката на жанра, в който се откриват, но също така е много вероятно те да са резултат и от личностна динамика при дълговременна и системна работа в областта на даден вид изкуство.

При изследването на **зависимостта между степента на творческа мотивация и процъфтяването** се приложи Скалата за процъфтяване (Flourishing Scale) на Едуард Дийнър и се извеждат процентни разпределения - към общия показател и при диференциация по айтеми, описващи индивидуална и просоциална ориентация към процъфтяване. Представят се подробни данни за зависимости на процъфтяването и наличието на психологични типове с различна степен на творческа мотивация, както и корелационни матрици относно вътрешните връзки между айтемите в Скалата и общия бал на процъфтяване. Отделно се представят и коефициенти на корелация между общия бал на процъфтяване и компонентите – индивидуален и социален. Всички данни са разпределени по групи творци, което позволява да се открият следните **изводи**:

Първо, представители на всички групи успяват да постигнат *високи нива на процъфтяване* и по трите показателя – общ бал за процъфтяване, индивидуални и социални компоненти. *Второ*, високите балове при *индивидуалните компоненти* за процъфтяване преобладават процентно и в сравнение с високи балове при социалните компоненти, и като дял в общия бал за процъфтяване. *Трето*, функциите *Интуиция*, *Преживяване* и *Възприемане* присъстват в най-голяма степен при групите писатели, музиканти и визуални артисти, постигнали висока степен на процъфтяване и по компоненти и като общ бал. *Четвърто*, при групата на танцьорите, постигналите високи балове на процъфтяване притежават функциите в психологичния тип - Усещане, Мислене и Съждение. *Пето*, единствената група, при която високите балове при социалните компоненти надхвърлят процентно балове по индивидуални компоненти на процъфтяване и притежават висок общ бал за процъфтяване са визуалните артисти с доминираща функция Интуиция.

Изследването на степента на процъфтяване със скалата на Едуард Дийнър - като общ показател и по компоненти, адресиращи индивидуална и социална ориентация към процъфтяване, предоставя огромна база данни, описваща различни тенденции в отделните групи. При танцьорите общия бал за процъфтяване има много силна права корелация с показателите за индивидуални и социални компоненти на процъфтяване. Колкото по-високи са данните за индивидуалните и социални аспекти на процъфтяването, толкова по-високо е и общото ниво на процъфтяване, като лек превес отбелязват показателите за процъфтяване при индивидуалните компоненти. Подобна е тенденцията и при писателите. Общия бал за процъфтяване по Скалата на Дийнър корелира във висока степен и с индивидуалните, и със социалните компоненти с лек превес на индивидуалните. При музикантите и певците е налице почти еднаква и силна корелация на общия бал както с индивидуалните, така и със социалните компоненти. Съотношението между коефициентите на процъфтяване при индивидуалните и социалните компоненти в групата на визуалните артисти е около средните стойности и

показва умерена права корелация. Коефициентът на зависимост между общия бал за процъфтяване и двата компонента – индивидуален и социален, при тази група е висок.

Корелациите между степента на творческа мотивация и нивата на процъфтяване – общо и по компоненти, откроява следните по-важни **заключения**:

При групата на *танцьорите*, статистически значима корелационна зависимост по отношение нивото на творческа мотивация се наблюдава само при параметрите, свързани със социалните компоненти на процъфтяването. Макар и доста слаба, тази зависимост подсказва, че ако е налице по-висока творческа мотивация на изследваните лица от групата на танцьорите, толкова по-важно място в техния модел за психично благополучие биха могли да заемат социалните компоненти на процъфтяването, като към мотивацията се интегрират и други механизми за повишаване на психичното благополучие.

При групата на *писателите*, зависимостта на творческата мотивация с процъфтяването се основава преди всичко на индивидуалните компоненти. Корелацията е слаба и може да се интерпретира в контекста на някои параметри на извадката. За изследваната съвкупност писането е по-скоро вътрешна потребност и специфична креативна способност, която се развива независимо от останалите компоненти на социалната или професионална реализация. Тази корелация би могла да се интерпретира и като показател за вътрешен локус на контрола, при който индивидуалния ресурс за изява и справяне доминира в процеса на конструиране на жизнени цели и като цяло в позитивното развитие на креативната личност.

Данните при *музикантите и певците* показват, че корелацията на творческата мотивация с общия бал на процъфтяване и индивидуалните му компоненти е умерена, а тази със социалните – слаба. Тъй като общия бал на процъфтяване има почти еднаква и много силна корелация, както с индивидуалните, така и със социалните компоненти, може да се допусне, че различията в нивата на корелация между творческата мотивация и компонентите на процъфтяване ще варира при следващи или по-мощни проучвания. Корелацията между самите компоненти на процъфтяване също е над средното ниво, което очертава една хомогенна в ориентацията си група с насоченост и към креативни постижения, и към благополучие и процъфтяване. 84.5% от групата на музикантите и певците регистрира високи нива на творческа мотивация, а 74% от тях и висок общ бал на процъфтяване.

Резултатите в групата на *визуалните артисти* разкриват слаба права корелация между нивата на творческа мотивация и процъфтяване (общо и по компоненти), което означава, че укрепването и поддържането на мотивацията може да влияе на процъфтяването, но както и при писателите и танцьорите, би могло да се случи и с помощта на други фактори. Качествения и количествен анализ при визуалните артисти разкрива есенцията на творческия процес в тази група. При тях се наблюдава по-силно сливане на личността с творческия процес, при което се структурира взаимодействие на индивидуални и социални елементи. По този начин се интерпретира и състоянието на процъфтяване - естествено състояние на естетическо и емоционално преживяване, встрани от стройни рамки или специфична мотивация.

В заключение се очертават **параметрите на доминиращия психологичен тип за съвкупността** и наблюдаваните междугрупови различия. В услуга на сравнителния

анализ идват и данните от изследвания с допълнителната група от десет творци с високи постижения, което затвърждава извода, че конфигурациите на доминиращите психологични типове съдържат в себе си показателите Интроверсия, Интуиция, Преживяване, Съждение, Възприятие. Въпреки интровертираната си насоченост, психологичния тип INFP (интроверсия, интуиция, преживяване, възприятие) показва най-високи нива на процъфтяване при по-голямата част от творците, което насочва анализа към по-нататъшни проучвания с представители на различни видове изкуства. Това би обогатило от една страна теорията в полето на психологията на изкуството и процъфтяването с потенциални възможности за бъдещи изследвания на българска територия.

9.2. Научна новост, ограничения и приложимост на изследването

В хода на дисертационното изследване са анализирани и представени съвременни и класически научни дискусии и проучвания по въпроси на креативността, творческата мотивация и психичното благополучие и процъфтяване. Обстойно са разгледани основни концепции за креативната и самоактуализираща се личност, продуктивния човек в периода на зрелостта, както и по-фокусирани теории за творчеството и развитието.

Всички издигнати хипотези са частично или напълно потвърдени, което дава основание да се подчертае изпълнението на основната цел на изследването, а именно – установяването на зависимости между параметри на креативността и творческата мотивация и процъфтяването в зряла възраст.

Анализът на конструктите и техните компоненти показва дълбока връзка между измерения на личностната структура с присъщия ѝ автентичен мотивационен потенциал, показателите за креативност и богатството от измерения на психичното благополучие и процъфтяване.

Резултатите от емпиричното проучване потвърждават допусканията за положителна зависимост между креативния потенциал и неговото обективиране в индивидуалната и социална матрица на твореца, както и връзката му със състояния на процъфтяване - едновременно като лично преживяване и като удовлетворение от реализирани взаимодействия в даден културен контекст.

Работата със Скалата за процъфтяване на Едуард Дийнър и получените корелационни матрици подсказват възможности за разширяване на периметъра от фактори при нови изследвания, свързани с творческата мотивация и процъфтяването.

Дизайнът и резултатите от емпиричното изследване подкрепят параметрите на изследователския модел като същевременно отварят пространство за нови допускания при бъдещи психологическите проучвания в полето на креативността и процъфтяването.

Научна новост и потенциална приложимост

Научната новост в настоящия дисертационен труд може да се разглежда в няколко посоки.

За първи път в България е проведено изследване върху взаимното влияние на параметри на креативността и процъфтяването. Представена е стройна експериментална рамка, която може да бъде доразвита и обогатена.

За първи път на местна почва е направено сравнително изследване, засягащо психологически особености на четири групи творци – представители на различни художествени области. Това е първото изследване на извадка с такъв профил чрез индикатора на Майерс-Бригс (Myers Briggs Type Indicator) MBTI®.

Настоящият дисертационен труд дава обстойна теоретична аргументация по поставените изследователски задачи като включва в изложението основни тези от наследството на австрийския психотерапевт Ото Ранк, посветил своята научна дейност, преподавателска и терапевтична практика на изследването на връзката между развитието на личността и нейния креативен потенциал.

Емпиричното изследване представя обширна база данни, която би могла да продължи да се анализира и интерпретира в различни ракурси. Обемът и параметрите на извадката, не дават абсолютни основания резултатите да се екстраполират върху по-голяма съвкупност или популация с модифициран профил, но въпреки това, проучването задава определени тенденции при анализ на личността и социалния статус на съвременния творец в България. Възможно е някои от резултатите да са повлияни от особеностите на периода на проучването (пандемия), което може да се провери чрез повторно изследване при сходна структура на извадката.

Настоящият дисертационен труд се разглежда като база за надграждане върху темите в изложението, както и като посока в усъвършенстването на изследователския модел. В контекста на идеите на Ото Ранк и новите съвременни подходи в психотерапията, би могло да се разработи самостоятелен теоретичен и приложен академичен курс в парадигмата на позитивната психология. Факултативната дисциплина „Психология на изкуството“, структурирана върху теми от областта на психологията на креативността и благополучието, изкуствознанието и културологията, социалната психология и позитивните изкуства, може да се обогати с нови изследвания върху творчеството като психологически процес и по отношението на процъфтяването като цел на съвременното постмодерно общество.

Специално място в бъдещи развития по темата заслужават тезите в психотерапевтичния подход на Ото Ранк, които да залегнат в самостоятелен модел на кратка терапия в подкрепа на интервенции през изкуствата или позитивната психотерапия. Един такъв нов, едновременно гъвкав и холистичен модел, би могъл да бъде добра основа и за консултативни или образователни практики с представители на творческия сектор, с родители на надарени деца, с педагогически персонал, отворен към подходи и техники в подкрепа на креативния потенциал при ученици, студенти и младите хора като цяло.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последните години, процъфтяването при индивидуалните и социалните системи е подложено на значими трансформации - здравни, културни и идеологически предизвикателства са в основата на разклащането на редица устойчиви наративи. Историята показва, че във времена като тези, именно нестандартните, иновативни и креативни подходи, изискващи мобилизация на цялостния личностен потенциал, биха могли да разтворят ветрилото от възможности в развитието. Креативността, стабилната вътрешна мотивация и творческия подход на всички нива на функциониране на личността категорично може да се приемат като ценен ресурс по пътя към позитивно развитие и процъфтяване. Настоящото дисертационно изследване осветява теми, които са актуални и необходими на този етап от развитието на българското общество, а тяхното по-нататъшно проучване би могло да допринесе за извеждането на нови теоретични и практически посоки в развитието и прилагането на психологическата наука.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. На базата на осъществен теоретичен анализ са интерпретирани съвременни схващания за творческата мотивация, процъфтяването и психологичните типове в зряла възраст при хора на изкуството и са аргументирани налични взаимовръзки между тях.
2. Изведен е 3-компонентен модел за изследване на творческата личност в контекста на теориите на Карл Юнг, Ото Ранк, Пол Торанс и Ед Дийнър.
3. Проведено е оригинално емпирично проучване в научното поле на изследваната проблематика в България относно взаимовръзките между творческата мотивация, процъфтяването и типове личност при лица в зряла възраст, занимаващи се с изкуство. Осъществен е сравнителен анализ на данни при извадка с творчески профил в четири различни видове изкуства в периода на зрелостта.
4. Резултатите от проведеното изследване се включват в учебен курс на факултативна дисциплина „Психология на изкуството“, която студентите по психология имат възможност да избират в процеса на обучението си.
5. Емпиричните данни дават основание да се заложат специфични дейности, в консултативни и образователни практики с представители на творческия сектор, родители и преподаватели на надарени деца, бизнес организации и НПО в подкрепа на креативността и процъфтяването при хора в зряла възраст.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Таблица № 2: Превод на абривиатурите на психологичните типове по МВТИ

№	Психологични типове	Четири доминиращи личностни характеристики
1.	INTJ	Introversion – Intuition – Thinking - Judging Интроверт – Интуитивен – Рационален – Решаващ
2.	INTP	Introversion – Intuition – Thinking – Perceiving Интроверт – Интуитивен – Рационален – Възприемащ
3.	ENTJ	Extraversion - Intuition – Thinking - Judging Екстраверт – Интуитивен – Рационален – Решаващ
4.	ENTP	Extraversion - Intuition – Thinking - Perceiving Екстраверт – Интуитивен – Рационален – Възприемащ
5.	INFJ	Introversion – Intuition – Feeling - Judging Интроверт – Интуитивен – Емоционален - Решаващ
6.	INFP	Introversion – Intuition – Feeling - Perceiving Интроверт – Интуитивен – Емоционален – Възприемащ
7.	ENFJ	Extraversion - Intuition – Feeling - Judging Екстраверт – Интуитивен – Емоционален - Решаващ
8.	ENFP	Extraversion - Intuition – Feeling - Perceiving Екстраверт – Интуитивен – Емоционален - Възприемащ
9.	ISTJ	Introversion – Sensing – Thinking - Judging Интроверт – Сензорен – Логичен - Решаващ
10.	ISFJ	Introversion – Sensing – Feeling – Judging Интроверт – Сензорен – Емоционален - Решаващ
11.	ESTJ	Extraversion – Sensing – Thinking - Judging Екстраверт – Сензорен – Логичен - Решаващ
12.	ESFJ	Extraversion – Sensing – Feeling – Judging Екстраверт – Сензорен – Емоционален - Решаващ
13.	ISTP	Introversion – Sensing – Thinking - Perceiving Интроверт – Сензорен – Логичен - Възприемащ
14.	ISFP	Introversion – Sensing – Feeling – Perceiving Интроверт – Сензорен – Емоционален - Възприемащ
15.	ESTP	Extraversion – Sensing – Thinking - Perceiving Екстраверт – Сензорен – Логичен - Възприемащ
16.	ESFP	Extraversion – Sensing – Feeling – Perceiving Екстраверт – Сензорен – Емоционален - Възприемащ

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Тагарева, К., Герева, М. (2022). Творческа мотивация и процъфтяване: индивидуално-психологически аспекти, *Философия*, том 31, № 2, 172-190, НИОН „Аз-буки“ (ISSN 1314–8559)
2. Герева, М. (2021). Творчество, творческа мотивация и креативност, *Сборник доклади от десети студентски научен форум*, 74-82, УИ „Паисий Хилендарски“ (ISBN 2738-8859)
3. Герева, М. (2020). Креативност и процъфтяване: личностна динамика в зряла възраст, *Балканско научно обозрение*, том 4, № 4 (10), 26-29, UDC: 159.924.24, DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0404.0007, Научен хронограф ЕООД (ISSN 2603-4867)
4. Герева, М. (2020). Индикатори за креативност и процъфтяване, *Сборник доклади от девети студентски научен форум*, 54-63, УИ „Паисий Хилендарски“ (ISBN 978-619-202-594-6)
5. Герева, М. (2019). Корени и динамика на креативния импулс в психотерапевтичния подход на Ото Ранк, *Балканско научно обозрение*, том 3, № 4 (6), 47-51, UDC: 159.964, DOI: 10.34671/SCH.BSR.2019.0304.0010, Научен хронограф ЕООД (ISSN 2603-4867)
6. Герева, М. (2019). Философско-естетически корени в творчеството на Ото Ранк, *Сборник доклади от осми студентски научен форум*, 467-474, УИ „Паисий Хилендарски“ (ISBN 978-619-202-375-1)